

Barn/ungdomar som anlägger brand – orsaker och motåtgärder

**Sven-Åke Lindgren, Micael Björk, Hans Ekbrand,
Sofia Persson och Sara Uhnöo**

**Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap,
Göteborgs universitet**

Slutrapport

ISBN 978-91-981195-0-3

Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap

Göteborgs universitet

Box 720, SE – 405 30 Göteborg

+ 46 (0)31 – 786 10 00

www.socav.gu.se

© Författarna, 2013

Abstract

The aim of the project "Juvenile Fire-Setting – Causes and Countermeasures" is to answer the question of why children/adolescents deliberately set fires, and to suggest warranted strategies to counteract and prevent future fire-setting. There are also two specific objectives: a) to answer the question of whether there is a media-related social dissemination syndrome and b) to evaluate two models of prevention developed by the Greater Gothenburg Fire and Rescue Services. Three studies have been conducted based on a comprehensive empirical material comprising records, statistics of incidents, survey data, narratives and information from interviews, police intelligence data, field and observation notes from lectures and meetings, news in different formats, documents from various organizations and court judgments including preliminary investigation material. The material has been analysed both quantitatively (statistically) and qualitatively (interpretation, category development and typology construction).

Arson is largely a youth problem and corresponds in terms of causes and approaches to other forms of youth crimes. It is a problem on the decline. Characteristic for adolescents who set fires is gender (boys), parents with comparatively low levels of education, poor school grades, lack of school satisfaction and attraction to masculine leisure activities. The very few adolescents who repeatedly set fires exhibit severe individual and social problems. Both boys and girls, with or without a direct relationship to the school, set school fires. They act individually or in groups, often with different motives. When a group of adolescents set fires, they act in different roles (positions), during both the planning and the implementation phase.

During the social unrest that took place in several neighbourhoods in Gothenburg in the autumn/winter of 2009, deliberate car fires were a permanent feature. The involved adolescents frequently used smartphones and IT-based social media to document actions and results. The social dissemination was achieved mainly through this type of direct communication between young individuals. Diffusion via traditional media coverage had a more subordinate role.

Preventive measures should be evidence based. Knowledge of the design and effects of general preventive measures should be combined with knowledge that corresponds to the particularities of fire-setting and arson. Within preventive work, it is especially important to consider the following: Opt for both social and situational measures; specify the purpose and audience; support positive attitudes, roles and activities; pay attention to the situation of both boys and girls; focus on trust-building social relationships; parents and/or professionals with special children's competence should always participate in activities related to children; the preventive work must be visible and well anchored within the performing organization and supporting structures, as well as support from the management level is important; develop and promote collaboration between different actors; invest in evaluation and development of methods.

Keywords: arson, juvenile fire-setting, youth crimes, anti-social behaviour, school fires, school and leisure, car fires and social unrest, smartphones and social media, general prevention knowledge, social and situational prevention, collaboration, evaluation and development of methods.

Sammanfattning

Syftet med projektet ”Barn/ungdomar som anlägger brand – orsaker och motåtgärder” är att besvara frågan varför barn/ungdomar anlägger brand och visa på hur man bäst ska motverka och förhindra framtida brandanläggelser. Därtill kommer två delsyften: a) att besvara frågan om det föreligger ett medialt relaterat socialt spridningssyndrom; b) att utvärdera två former av förebyggande arbete som utvecklats av Räddningstjänsten Storgöteborg. Tre delstudier har genomförts, baserade på ett mångsidigt empiriskt material. Detta omfattar registerutdrag, statistik över incidenter, enkätsvar, berättelser och annan information från samtalsintervjuer, tingsrättsdomar med förundersökningsmaterial, polisiärt underrättelsematerial, fältnoteringar och observationsnoteringar från undervisningstillfällen och möten, nyhetsmaterial samt dokument från olika organisationers verksamhet. Materialen har analyserats både kvantitativt (statistiskt) och kvalitativt (tolkning, kategoriutveckling och typologikonstruktion).

Anlagd brand är i stor utsträckning ett ungdomsproblem, och det motsvarar i fråga om orsaker och tillvägagångssätt i hög grad annan ungdomsbrottslighet. Det är ett problem som minskar i omfattning. Särskiljande för dem som under tonåren anlägger brand är kön (pojkar), föräldrarnas jämförelsevis låga utbildningsnivå, dåliga skolbetyg, bristande skoltrivsel samt dragningen till maskulina fritidsaktiviteter. Det fåtal som upprepade gånger anlägger brand kännetecknas av en svår individuell och social problematik. Skolbränder anläggs av pojkar eller flickor, med eller utan direkt relation till skolan. De handlar ensamma eller i grupp, ofta med olikartade motiv. När ungdomar i grupp anlägger brand agerar de i olika roller (positioner), både under planerings- och genomförandefasen.

Under de sociala oroligheter som utspelades i flera stadsdelar i Göteborg under hösten/vintern 2009 var anlagda bilbränder ett stående inslag. Inblandade ungdomar använde i hög grad mobiltelefoner och IT-baserad kommunikation för att dokumentera aktioner och resultat. Den sociala spridningen skedde främst genom denna typ av direkt kommunikation ungdomar emellan. Spridningen via traditionell mediebevakning hade en mer underordnad roll.

Förebyggande arbete bör bygga på pålitliga resultat från preventionsforskning. Kunskap om generella preventionsåtgärders utformning och effekter bör förenas med kunskap om insatser som svarar mot de särdrag som gäller för anlagd brand. I det förebyggande arbetet är det särskilt viktigt att beakta följande: Satsa på både sociala och situationella åtgärder; precisera syfte och målgrupp; främja positiva attityder, roller och aktiviteter; uppmärksamma både pojkars och flickors situation, satsa på förtroendeskapande sociala relationer; anhänga och/eller professionella med särskild barnkompetens ska medverka när insatserna rör barn; förebyggande arbete måste vara synligt och väl förankrat inom den utförande organisationen och stödstrukturer liksom support från chefsnivån är viktigt; utveckla och gynna samverkan mellan olika parter; satsa på utvärdering och metodutveckling.

Nyckelord: anlagd brand, ungdomsbrottslighet, socialt problembeteende, skolbränder, skola och fritid, bilbränder och social oro, mobiltelefoner och Internet, generell preventionskunskap, social och situationell prevention, samverkan, utvärdering och metodutveckling.

Innehållsförteckning

Abstract	3
Sammanfattning	5
Innehållsförteckning	7
Förord	9
Projektpresentation	10
Datamaterial och etisk prövning	12
Delstudie 1	12
Delstudie 2	13
Delstudie 3	13
För- och nackdelar med olika material	14
Delstudie 1, Hur och varför anlägger barn/undomar brand?	17
Inledning	17
BRÅs skolundersökningar	17
Dömda mordbrännare och tvångsomhändertagna ungdomar	19
”Tillsammans och i samförstånd”?	21
Anlagda skolbränder	23
Sammanfattning	27
Delstudie 2 – social spridning och härmning	30
Bakgrund	30
Syfte och frågeställningar	30
Material och metod	31
Händelseförloppet	31
En social interaktionskedja	32
Delstudie 3	36
Syfte, metod och material	36
Resultat del 1: HÄFA-enheten	37
Rekommendationer	38
Resultat del 2: HÄFA i 5:an	39
Rekommendationer	40

Sammanfattande diskussion	41
Tidigare forskning – nationell och internationell	45
Inledning	45
Kartläggningar	46
Typologier	52
Etiologi (orsakssamband)	59
Ingripanden, kontroll och behandling	65
Referenser	71

Förord

Brandforsk inledde 2007 en satsning på forskning angående anlagd brand. Det resulterande forskningsprogrammet har som målsättning att ta ett samlat grepp kring anlagd brand. Fokus är på anlagda bränder i skolor och förskolor men även andra byggnader och anläggningar kommer att beaktas. Målsättningen och förhoppningen är att resultaten av projektet ska leda till färre anlagda bränder med mindre konsekvenser för samhället.

Forskningen som presenteras i denna rapport har bedrivits som en del i Brandforsks särskilda satsning anlagd brand. Till projektet och delprojekten i Brandforsks särskilda satsning inom Anlagd Brand är såväl en styrgrupp, med representanter från finansiärerna, som en gemensam referensgrupp knuten.

Satsningen finansieras förutom av Brandforsk också av:

Myndigheten för Samhällsberedskap (MSB)
Malmö Stad
Svenska Kommun Försäkrings AB
Kommunassurans Syd
Länsförsäkringar
Trygg-Hansa
Göta Lejon
St Eriks försäkring
Stockholmsregionens Försäkrings AB
Förenade Småkommuners Försäkringsbolag
KommuneForsikring

Vilket tacksamt erkännes.

Vi vill också framföra vårt varma tack till alla som välvilligt avsatt tid och på olika sätt deltagit i de tre delstudier som här rapporteras. Vi vill särskilt tacka Katarina Olsson från Försäkrings AB Göta Lejon och Kristina Lindfelt, Ingemar Waldenby och Pernilla Alsterlind från Räddningstjänsten Storgöteborg.

Ett stort tack riktar vi också till våra forskarkolleger inom det nationella forskningsprogrammet Anlagd Brand, till medlemmarna i programmets styrgrupp och referensgrupp samt till programmets projektledare Margaret Simonson McNamee och Brandforsks verkställande direktör Per-Erik Johansson.

Projektpresentation

Projektet startade i augusti 2009 och har haft följande syfte:

- att påvisa hur och varför barn/ungdomar anlägger brand och utifrån dessa resultat ange hur man på bästa sätt ska motverka och förhindra framtida brandanläggelser.

Till det kommer två relaterade delsyften:

- a) att undersöka den massmediala skildringen av anlagd brand och besvara frågan om det föreligger ett medialt relaterat socialt spridningssyndrom;
- b) att utvärdera den form av händelsebaserat förebyggande arbete som startades av Räddningstjänsten i Göteborg år 1998, samt utvärdera en utbildningssatsning i Göteborgs grundskolor som startade ht 2008.

Frågor om olika förebyggande åtgärders mer generella relevans och effektivitet har belysts genom studier av internationell forskning om olika typer av preventionsinsatser.

Projektet omfattar tre sammanhängande studier som har vägletts av följande frågeställningar:

- 1) Hur och varför anlägger barn/ungdomar brand? Är det ett specifikt problemkomplex eller är brandanläggelse ett parallellfenomen till andra likartade problem, t.ex. social avvikelse, drogmissbruk, skadegörelse och annan ungdomskriminalitet?
- 2) Hur skildrar massmedia anlagd brand och vilka effekter har den mediala bilden? Finns det ett socialt spridningssyndrom till följd av massmedias rapportering?
- 3) Vilka åtgärder och program behövs för att på ett effektivt sätt motverka att barn/ungdomar anlägger brand? Vad fungerar? Vilka lokala satsningar har haft och har en påvisbar positiv effekt och vad säger den internationella forskningen på området? I vilken grad behövs särskilda insatser mot anlagd brand? I vilken utsträckning kan anlagd brand motverkas genom de mer generella preventionsinsatser som idag görs inom många kommuner?

Projektledare har varit professor Sven-Åke Lindgren, institutionen för sociologi och arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet. I projektgruppen har ingått följande forskare från samma institution: universitetslektor Hans Ekbrand och universitetslektor Sara Uhnöo, som genomfört de olika undersökningarna som ingår i delstudie 1 (fråga 1 ovan), docent Micael Björk, som utfört delstudie 2 (fråga 2 ovan) samt universitetslektor Sofia Persson, som svarat för den utvärderande studien av Räddningstjänstens förebyggande arbete (fråga 3 ovan). Nämda forskare har arbetat självständigt med respektive delstudier. Samtidigt har projektgruppen som team vid regelbundna möten diskuterat material, metod, analys och resultat för varje delstudie i relation till projektets helhet och i förhållande till tidigare och samtida forskning inom området. Projektgruppen har också i hög grad fungerat som ett team vid presentationer av delresul-

tat vid olika seminarier, konferenser och projektmöten inom det nationella forskningsprogrammet om anlagd brand samt i sammanhang som vänt sig till en extern publik. Härutöver har enskilda forskare deltagit i nationella och internationella forskarkonferenser och där presenterat resultat från någon av delstudierna.

Projektet har pågått under perioden 2009-08-01 t o m 2012-07-31. Ett visst överskridande av denna tidsgräns har gjorts, till följd av att delar av materialinsamlingen och den etiska prövningen drog ut på tiden och på grund av att förordnanden på deltid för medverkan i projektet har påverkats av andra åtaganden i form av undervisningsuppdrag, uppdrag med annan forskning samt föräldraledighet.

I den här rapporten presenteras de resultat som frambringats i de tre delstudierna. Det görs relativt kortfattat och på ett förhoppningsvis lättillgängligt sätt. Inom varje delstudie ges hänvisningar till "papers" och artiklar som forskarna skrivit och till den sammanhängande större rapport som Sofia Persson skrivit om de förebyggande insatserna inom Räddningstjänsten Storgöteborg. Rapporten disponeras så här: efter denna inledande presentation kommer ett avsnitt om de datamaterial som samlats in och använts. Därefter kommer ett avsnitt med en kortfattad diskussion om för- och nackdelar med olika slags datamaterial. Det följs av tre avsnitt med rubrikerna: delstudie 1, delstudie 2 och delstudie 3. I en sammanfattande diskussion integreras de huvudsakliga resultaten från respektive delstudie, med betoningar dels på forskningsmässigt viktiga aspekter och dels på konsekvenser för det förebyggande arbetets innehåll, utformning och organisering. Vi ger också rekommendationer för det förebyggande arbetet liksom rekommendationer för fortsatt forskning. Avslutningsvis följer ett appendix med en utförlig presentation av tidigare samhälls- och beteendevetenskaplig forskning om anlagd brand, nationell och internationell. Eftersom det i dagsläget inte finns någon sådan översiktlig presentation, har vi vinnlagt oss om att relativt utförligt belysa forskningsläget ur olika aspekter. Denna strävan har även inbegripit en ambition att relatera en många gånger alltför smal och specialiserad inriktning till mer generella perspektiv och forskningsresultat inom ämnen som sociologi och kriminologi. Referenser till litteratur som nämns i de olika avsnitten finns samlade längst bak i rapporten.

Datamaterial och etisk prövning

Inom projektet i sin helhet har vi insamlat och analyserat ett stort och mångsidigt material. Det rör sig om olika datatyper, t.ex. registerutdrag, statistik över incidenter, enkätsvar, samtalsintervjuer baserade på öppna tematiska frågor, tingsrättsdomar som förutom själva domen också innefattar förundersökningsmaterial, polisiärt underrättelsematerial, observationsnoteringar från undervisningstillfällen och möten, nyhetsmaterial från olika medier samt dokument av olika slag. Materialen har analyserats både kvantitativt (statistiskt) och kvalitativt (tolkning, kategoriutveckling och typologikonstruktion). Sammantaget är vårt datamaterial både ifråga om omfattning och sammansättning unikt, jämfört med vad som använts i tidigare forskning, både svensk och internationell (se Wiklund 1983, Andersson 1995, Terjestam 2002; beträffande internationella studier, se översiktsartiklar av Davis & Lauber 1999; Slavkin & Fineman 2000; Putnam & Kirkpatrick 2005; Gannon & Pina 2010; MacKay et al. 2012).

Eftersom materialet innehåller känsligt material – både registerutdrag med integritetskänsliga uppgifter och uppgifter som insamlats genom intervjuer med barn och ungdomar – har projektet i dessa avseenden granskats och godkänts av den regionala etikprövningsnämnden i Västra Götaland (beslut fattade 2009-09-07; 2009-09-10 samt 2009-12-14).

Materialmängden för respektive delstudie ser ut så här:

Delstudie 1

- BRÅs skolundersökningar för åren 1995 – 2008 (årskurs 9). Svar på frågor från ett representativt urval av elever i årskurs nio (15 år) som ställts vartannat eller vart tredje år under den här perioden (ca 6 500 elever vid varje svarstillfälle).
- Utdrag ur lagföringsregistret om personer 15 – 25 år som under perioden 1992 – 2008 dömts för mordbrand respektive grov mordbrand (BrB. kap. 13, § 1 och § 2). Omfattar 1 980 domar vilka innefattar 3 046 brott och 2 017 lagförda personer.
- Intervjuer med intagna (medelålder 16 år) på särskilda ungdomshem som drivs av Statens institutionsstyrelse för åren 1997 – 2009. Intagningsintervjuer med frågeinstrumentet ADAD omfattar 8 581 ungdomar.
- Tingsrättsdomar avseende anlagda bränder, sammanlagt 220 domar.
- 27 samtalsintervjuer (12 med ungdomar och 15 med personal inom olika verksamheter).

Delstudie 2

- Polisiärt underrättelsematerial i form av fältnoteringar och pm, inspelade telefonsamtal och textmeddelanden, ögonvitnesskildringar, rapporter från polisinformatorer, nätverksanalyser etc.
- Material från sju djupintervjuer med poliser och socialarbetare, plus kompletterande samtal med poliser i samband med genomgången av underrättelsematerialet.
- En mindre mängd medierapporter och rättsdokument.

Delstudie 3

- Observationer av utbildningstillfällen, intervjuer med utbildningsinstruktörer/brandmän och personal på strategiska positioner inom organisationen, samt deltagande elever och lärare (20 observationer, 46 intervjuer och 13 informantmöten).
- Dokument som utbildningsmaterial, interna promemior, mötesprotokoll, personaltidningar samt interna utvärderingar.

För- och nackdelar med olika material

Den samhälls- och beteendevetenskapliga forskningen om anlagd brand baseras genomgående på två huvudtyper av empiriska material:

- a) Dataunderlag baserade på slumpmässiga urval av breda befolkningsgrupper, som ger möjlighet till bedömning av förekomsten (prevalens) av brandanläggelse samt fenomenets relation till andra sociala, psykologiska och medicinska förhållanden;
- b) Dataunderlag baserade på små selekterade urval av personer som identifierats som brandanläggare och som dömts till straffpåföljd och/eller genomgått vård, alternativt barn som genomgått behandling.

Studier som bygger på den senare typen av underlag är vanligast, både historiskt och vad gäller samtida studier (Putnam & Kirkpatrick 2005; Dickens & Sugarman 2012). Denna typ av studier har dock uppenbara brister med tanke på det starkt selekterade urvalet, något som måste beaktas vid värderingen av resultat med mer generella anspråk. Vanligen begränsas urvalet till att gälla personer som dömts för mordbrand alternativt skadegörelse genom brand, och som antingen dömts till fängelse eller rättspsykiatrisk vård (se t.ex. Wiklund 1983; Andersson 1995; Kolko 2002; Dolan et al. 2011). Ett centralt problem för denna materialtyp är att uppklaringsprocenten för mordbrand är mycket låg. År 2011 var den s.k. personuppkläringen i Sverige endast 8 % (uppkläring genom att identifierad gärningsperson döms). Den s.k. tekniska uppkläringen var 24 %, vilket ger en sammanlagd uppkläring på 32 %. För brottet skadegörelse genom brand var siffran ännu lägre. Endast 2 % av de anmälda brotten uppklarades genom att en identifierad gärningsperson kunde dömas för brott. Däremot uppklarades 12 % i form av s.k. teknisk uppkläring, sammanlagt alltså 14 %.¹ Uppklaringsprocenten i USA låg år 2009 på knappt 19 % (Caudill et al. 2011), i Storbritannien 8 % (avser 2001/02 enl. Arson Control Forum, 2003) och i Australien 2 % (uppgifter från 1990-talet) (Willis 2004). Notera att siffrorna för USA och Storbritannien avser fall som lett till anhänganden, medan siffrorna för Australien avser personer som faktiskt dömts för mordbrand.

Besläktade selekteringsproblem återfinns inom den slutna ungdomsvården. De som placeras där utgör en mycket liten del av de ungdomar som uppvisar tecken på problematiskt socialt beteende och/eller begår brott. Detsamma kan sägas om studier som baseras på små kliniska urval av barn som genomgått behandling.

¹ Skälen för beslut om nedläggning utan att gärningen kan bindas till straffmyndig person är bl.a. följande (för mordbrand): brott kan ej styrkas, gärningen ej brott, misstänkt yngre än 15 år samt kategorin annat (den största kategorin).

Om vi inte kan basera generella slutsatser om fenomenet anlagd brand på urval av identifierade brandanläggare, vad har vi då för nytta av sådana studier? Framför allt ger de möjlighet till detaljerade och fördjupade utforskningar på individ- och gruppnivå när det gäller olika problemaspekter, sociala avvikelser och psykiska störningar som i varierande grad återfinns bland brandanläggare. Kunskap om olika hälsovådliga tillstånd, psykiska störningar, skiftande utvecklingsförlopp liksom sambanden mellan olika destruktiva beteenden ger också nödvändiga underlag för utformning av både förebyggande åtgärder och kliniska behandlingsåtgärder.

Den förstnämnda, mer ovanliga, typen av undersökningar utgörs av två typer:

- Epidemiologiskt inriktade studier med stora urvalsgrupper, som syftar till breda kartläggningar av utbredningen av ohälsa och problembeteende;
- Frågeundersökningar (exempelvis självdeklarationsstudier) som vänder sig till mer begränsade grupper, ofta skolungdomar, men som i princip har samma syfte som de epidemiologiska.

Den uppenbara fördelen med dessa studier är att de ställer frågor till slumpmässigt valda delar av befolkningen i stort, eller till slumpmässigt valda utsnitt av avgränsade befolkningsgrupper. Undersökningarna utformas och frågorna ställs utan kännedom om de tillfrågades erfarenhet av de efterfrågade fenomenen. Resultaten från sådana studier kan därför på ett helt annat sätt läggas till grund för mer generella beskrivningar och analyser om frekvens, fördelning och samband som exempelvis avser alkoholkonsumtion, drogvänor, psykiska problem, mobbning, skolk i skolan och brandanläggelse. Frågor som rör konstruktion av urval, frågeutformning, databearbetning etc. är förstås av stor vikt. Kända svagheter som förknippas med denna typ av studier är bl.a. tendensen att de tillfrågade lämnar socialt förväntade svar och svårigheter förknippade med människors skiftande förmåga att i efterhand minnas, sortera och gradera händelser. Andra svagheter är att frågebatterierna ofta är tämligen omfattande, vilket innebär att uppgifterna om anlagd brand blir begränsade och ytliga samt att frågorna i olika studier ställs olika, vilket i hög grad försvårar jämförbarheten.

När vi tar del av forskningsresultat inom området anlagd brand är det därför angeläget att beakta och värdera åtminstone dessa centrala villkor:

- Vilket urval baseras studien på – är det brett och allmänt eller är det snävt och specifikt?
- Om urvalen baseras på dömda personer måste den låga och mellan länder varierande uppklaringsprocenten värderas, och det är personuppklaringen som är det relevanta måttet.
- Om urvalen baseras på personer som genomgått/genomgår klinisk behandling (utan att vara dömda) bör kriterier för inskrivning och uppgifter om prevalens beaktas.

- Om urvalen avser ungdomar i allmän mening måste hänsyn tas till att åldersgränserna för dem som inkluderas varierar mellan länder.
- Frågor om enskildas brandanläggelse ställs på olika sätt, och här finns en felkälla som starkt påverkar graden av jämförbarhet inom forskningsområdet.
- Även syfte och perspektiv behöver observeras – olika discipliner har siktet inställt på olika aspekter, och även inom ett och samma ämne varierar betoningen (t.ex.. psykologi med psykodynamisk respektive kognitiv inriktning och sociologi med fokus på grupprocesser respektive fokus på inverkande bakgrundfaktorer).
- I forskning baserad på kliniska urval som förutom generella forskningssyften även är inriktad på att utarbeta/förbättra instrument för riskbedömning, diagnosticering, behandling enligt en särskild metod bör hänsyn tas till dessa dubbla ändamål.

Delstudie 1, Hur och varför anlägger barn/ungdomar brand?

Inledning

Den övergripande frågan som vi försöker besvara i denna delstudie är:

Hur och varför anlägger barn/ungdomar brand?

Relaterad till denna huvudfråga är en väsentlig delfråga: Är brandanläggelse ett specifikt problemkomplex, eller är det ett problem som i grunden är identiskt med annan ungdomsbrottslighet och antisocialt beteende (normbrytande beteende som inte är straffbart)? Svaret på denna delfråga är av stor betydelse för vår förståelse av orsaker och drivkrafter, men också för rekommendationer vad gäller samhällets insatser: hur de ska inriktas och utformas, och hur arbetet ska organiseras.

BRÅs skolundersökningar

För att besvara dessa frågor har Hans Ekbrand och Sara Uhnöo använt sig av ett omfattande och varierat material (se tidigare avsnitt).

BRÅs skolundersökningar omfattar svar på ett stort antal frågor som ställs till ett representativt urval av elever i årskurs 9 (klasserna väljs slumpvis). Den undersökningsserie projektet haft tillgång till omfattar åren 1995 – 2008. Ungefär 6 500 elever har svarat vid varje frågetillfälle (7 tillfällen), vilket gör den till en mycket stor s.k. självdeklarationsstudie med internationella mått mätt (Andersson 2011). Den fråga som är särskilt intressant lyder: *”Hur många gånger har Du – under de senaste 12 månaderna – utan tillåtelse tänt eld på något värdefullt, t.ex. en lada, bil, skog eller byggnad, som inte tillhörde Dig?”*

Nästan alla – 95 % – svarar att de aldrig gjort det. Sammanlagt 5 % har någon gång under de senaste 12 månaderna anlagt brand (tänt eld) enligt formuleringen. Av dessa 5 % har en mycket liten grupp – 1 % – tänt eld mer än två gånger. Om vi jämför uppgifterna om brandanläggelse med svar som 15-åringarna lämnat på frågor om annan brottslighet kan vi konstatera att brandanläggelse är något ovanligt. Notera att frågans konstruktion gör att det mycket väl kan finnas elever som har erfarenhet av att t.ex. ”lunta” gräs eller tända eld på en papperskorg (inte något värdefullt), och det kan också vara så att erfarenheter av brandanläggelse som rör föremål som tillhör en själv exkluderas. Men brandanläggelse enligt frågans formulering är ungefär lika ovanligt som att göra sig skyldig till misshandel (6 %) och betydligt mer ovanligt än straffbelagda handlingar som snatteri (28 %), skadegörelse (25 %) och bära kniv (14 %).

Sett till svarsfrekvensen över tid kan konstateras att brandanläggelse bland unga minskat under perioden 1995 – 2008, från ca 6 % till 4,6 %. Uppgifter från 2011 års undersökning visar att minskningen fortsatt till en nivå av 3 %. Det är en utveckling som ligger i linje med senare års tendens gällande annan ungdomsbrottslighet och andra former av socialt problembeteende (BRÅ-rapport 2006:7; BRÅ-rapport 2010:6; BRÅ-rapport 2013:3).

Andel niondeklassare som svarat ja på frågan om de någon gång under de senaste 12 månaderna utan tillåtelse tänt eld på något värdefullt som inte tillhörde dem.

Andel	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2008
Pojkar	9,4	7,5	9,2	8,5	7,8	7,4	6,0
Flickor	2,5	2,8	2,4	2,1	3,1	2,1	3,1
Totalt	6,0	5,2	5,8	5,3	5,5	4,8	4,6

BRÅ-rapport 2010:6, s. 66-67.

Merparten av de 5 % som uppger att de anlagt brand begår också andra brott och svarar jakande på frågor som rör icke-straffbart problematiskt beteende. Sambanden mellan brandanläggelse och annan brottslighet är starka, särskilt för skadegörelse ($\rho = 0,31 \pm 0,01$) och inbrott ($\rho = 0,32 \pm 0,02$). För våldsbrott som misshandel är sambandet med brandanläggelse lägre, men ändå betydande ($\rho = 0,27 \pm 0,02$). Förhållandet mellan brandanläggelse och annan brottslighet kan också uttryckas så här: ungdomar som upprepade gånger begått andra allvarliga brott, oavsett brottskategori, har sannolikt också anlagt brand. När det gäller samband med handlingar som kan definieras som antisocialt beteende kan vi konstatera att det finns kopplingar med beteenden som att dricka sig berusad, tjuvåkning inom kollektivtrafiken, skolk, olovlig bilkörning (styrka i fallande ordning). Sambanden med att ha anlagt brand och att ha mobbat andra, rökt hasch och provat annan narkotika är betydligt svagare.

Det finns i materialet en mycket liten grupp, ca. 3 promille, som uppger att de anlagt brand utan att ha begått några andra brott. BRÅs skolundersökningar ger alltså stöd för hypotesen att brandanläggelse är en del av ett större problemkomplex av ungdomsbrottslighet och antisocialt beteende. En intressant och viktig fråga är vilka levnadsomständigheter (historiska och nuvarande) som utmärker och skiljer de brandanläggare som också begått andra brott från de brandanläggare som inte har gjort det.

En analys som tar fasta på orsakskedjor visar att de vanliga sociologiska bakgrundsfaktorerna kön, föräldrarnas klasstillhörighet och etnicitet i och för sig påverkar risken att en individ anlägger brand (eller begår andra former av brott), men att hela denna påverkan går via mellanliggande förhållanden som betyg, inställning till skolan samt fritidsaktiviteter. När man

kontrollerar för de sistnämnda faktorerna har kön, klass och etnicitet inga effekter på kriminalitet, inklusive att anlägga brand.

Vad gäller fritidsaktiviteter så är valet av fritidsaktiviteter i stor utsträckning könsbundet, dvs. pojkar och flickor ägnar sig åt skilda fritidsaktiviteter. Det är maskulina fritidsaktiviteter (exempelvis att spela videospel på lokal, spela musik i studio, träna på gym samt att *inte* rida, dansa eller sola i solarium) som ökar risken att en individ begår brott.

Ungas relation till skolan spelar som sagt stor roll för risken att de begår brott/anlägger brand. En god relation till skolan består av flera delar, dels att man får höga betyg, dels att man anser att skolan är viktig, och att man har åtminstone någon lärare som man trivs med. En god relation till skolan minskar risken för kriminalitet/brandanläggelse, och såväl betygen som inställningen till skolan har självständiga effekter på denna risk. Föräldrarnas klasstillhörighet, och deras etnicitet, påverkar chansen att föräldrarna ska ha sysselsättning och ett relativt gott boende (villa eller radhus snarare än hyreslägenhet), vilket i sin tur i stor utsträckning påverkar både barnets betyg och barnets inställning till om skolan är viktig, och om barnet trivs med sina lärare.

De flesta brandanläggare begår alltså andra brott, har låga betyg, anser inte att skolan är viktig och saknar lärare som de trivs med, och de ägnar sin fritid åt aktiviteter som är könsstereotyp maskulina.

Den mycket lilla grupp av brandanläggare som inte också begår andra brott utmärks framför allt av följande: ingen/liten erfarenhet av rökning och alkoholkonsumtion, låga betyg och svenskfödda föräldrar.

Dömda mordbrännare och tvångsomhändertagna ungdomar

Uppgifterna från lagföringsregistret för åren 1992 – 2008 omfattar sammanlagt 1 980 domar avseende mordbrand och grov mordbrand (Brb. kap. 13, § 1 och 2). Domarna omfattar 3 046 brott och 2 017 lagförda personer, vilket betyder att det i vissa domar ingår mer än ett brott, och att en och samma dom kan omfatta mer än en person. Det kan också vara så att en och samma person under perioden dömts för mordbrand eller grov mordbrand mer än en gång.

Undersökningen av registerdata visar att:

- Mordbrand är ett vanligt ungdomsbrott: 44 % av alla lagföringar avser en person mellan 15 – 25 år;
- 16 år är den vanligaste åldern (gäller både män och kvinnor);
- Medianåldern är trots det ganska hög (27 år), vilket visar att även äldre personer i relativt hög grad lagförs för mordbrand (den angivna medianåldern betyder att hälften av lagföringarna gäller personer under 27 år);

- Bland dömda ungdomar (15 – 25 år) är könsskillnaden stor: 81 % män och 19 % kvinnor;
- 70 % av domarna gäller en ensam gärningsperson;
- I gruppen 15 – 25 åringar är det vanligare med flera gärningspersoner/brott, vilket pekar på att anlagd brand (mordbrand) i högre grad är ett gruppfenomen bland de yngre
- Vanligast att elda i grupp är det bland 15-åringar (58 % döms tillsammans med andra);
- Kvinnor döms i högre grad än män som ensamt ansvariga.

Lagföringsregistret och uppgifterna i de 220 tingsrättsdomarna om anlagd brand som särskilt undersökts visar att det finns en liten grupp dömda personer som kan karakteriseras som ”återfallsbrännare”. Det är personer som tidigare dömts för mordbrand/grov mordbrand eller för skadegörelse genom brand. I likhet med annan lagförd brottslighet – både egendomsbrott och våldsbrott – finns det inom kategorin dömda för mordbrand/grov mordbrand en liten grupp som svarar för en relativt stor del av de lagförda mordbränderna: 5 % av de dömda svarar för 21 % av lagföringarna. För att ytterligare belysa denna snedfördelning kan nämnas att 0,4 promille (9 personer) svarar för 5 % av lagföringarna.

BRÅs analys av s.k. strategiska brott (brott med hög sannolikhet för att 15-17-åringar fortsätter med en brottskarriär efter den första lagföringen) visar att mordbrand ligger relativt högt. Dock inte fullt ut i nivå med brott som bilstöld, rån och misshandel. Men mordbrand som huvudbrott i första lagföringen ger högre risk för en brottskarriär jämfört med stöldbrott och skadegörelsebrott.²

Ser man till påföljder för mordbrand generellt kan konstateras att 27 personer år 2011 dömdes till fängelse för mordbrand (inkl. grov), 24 personer dömdes till rättspsykiatrisk vård och sammanlagt 11 personer dömdes till ungdomsvård. Av de som döms till rättspsykiatrisk vård för mordbrand får enbart en mindre del diagnosen pyromani. Enligt uppgifter från Rättsmedicinalverket utfärdades sammanlagt 72 diagnoser avseende pyromani (varav 53 som huvuddiagnos) under perioden 1992 – 2011.³ Det betyder dels att merparten av de som döms till rättspsykiatrisk vård för mordbrand (inkl. grov) lider av andra psykiska störningar, dels att antalet diagnostiserade pyromaner är försvinnande litet.

Ett något annorlunda material som ger en bild av socialt belastade ungdomars situation är det s.k. ADAD-materialet.⁴ Vårt urval omfattar 8 581 intagningsintervjuer med ungdomar som

² BRÅ-Rapport 2011:21, *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Tack till Sven Granath vid BRÅ som förmedlat uppgifter från en särskild körning gällande mordbrand.

³ Information från Rättsmedicinalverket per mail, 2012-06-29.

⁴ *Adolescent Drug Abuse Diagnosis* är ett intervjuinstrument som används för bedömning av unga missbrukare och unga med social problematik i samband med intagning på behandlingsinstitution.

placerats på särskilda ungdomshem under åren 1997 – 2009. För de ungdomar som är över 15 år och intagna genom domslut, bör ADAD-materialet ses som ett till lagföringsregistret kompletterande material, som ger mer omfattande och djupgående information om ungdomarnas uppväxtförhållanden, skolerfarenheter, hälsotillstånd, drogvanor, erfarenhet av brottslighet etc.

Hans Ekbrand har i sin analys delat upp de intagna i tre olika grupper:

1. Inga (allvarliga) brott
2. Allvarliga brott men inte brandanläggelse
3. Brandanläggelse med eller utan andra brott

Vad gäller den sista kategorin ska sägas att det rör sig om en brottsbelastad grupp – 95 % av de som uppgett att de anlagt brand (frågan är formulerad på samma sätt som i BRÅs skolundersökningar) har också begått andra brott. Det står också klart att denna grupp präglas av en omfattande och svår individuell och social problematik. När det gäller skolerfarenheter har fler i denna grupp än i de båda andra grupperna betyg under medel. En större andel har också avstängts från skolan ett flertal gånger. Situationen för kvinnor som uppgett att de anlagt brand är i dessa avseenden sämre än för männen. Även ifråga om inlärningsproblem är situationen mer problematisk för gruppen brandanläggare, men här finns inte någon skillnad mellan könen.

Sara Uhnöo har särskilt granskat vad ADAD-materialet säger om de intagna kvinnornas situation. Den bild som framträder pekar på att kvinnliga brandanläggare (grupp 3) oftare svarar jakande på frågor om problem som inte bara rör skolsituationen, utan också på frågor som rör det psykiska hälsotillståndet: *har haft hallucinationer (någonsin), har haft svårt att kontrollera våldsamt beteende (någonsin), säger att saker känns överkliga, har varit rädda att tappa kontrollen, säger att de 'stys' av någonting som de inte vill samt får vansinniga idéer*. Uppgifterna här tyder på att kvinnor som anlagt brand och som intagits på särskilda ungdomshem (oavsett primär anledning) har sämre psykisk hälsa och har haft en mer problematisk skolgång jämfört med män/kvinnor i grupperna 1 och 2, och jämfört med männen i grupp 3 (män som anlagt brand). Det är en bild som överensstämmer med vad annan forskning visar om unga kvinnliga brandanläggare (Roe-Sepowitz & Hickie 2010), och som även ligger i linje med resultat som avser brottsbelastade kvinnor i stort (Estrada & Nilsson 2009).

”Tillsammans och i samförstånd”?

Sara Uhnöo har i sin analys av 220 tingsrättsdomar om mordbrand/grov mordbrand särskilt inriktat sig på följande teman: ensameldare, kvinnor som anlägger brand samt frågor som rör ungdomars gemensamma brandanläggelser (sistnämnda tema behandlas i *Tillsammans och i samförstånd – ungas gemensamma brandanläggelser* (Uhnöo 2012) och i ”papret” *Together and in Consent? Consensus, Peer Pressure and Resistance when Juveniles Set Fire*. Unga

kvinnors brandanläggelse behandlas i *Rättsliga konstruktioner av kvinnors och mäns gemensamma mordbränder* (kapitel i antologi som utkommer 2013) samt i ett självständigt arbete för kandidatexamen i sociologi av Gren & Silva (2011).

Studien om ungdomars deltagande, medverkan och aktörsposition (roll) vid anlagd brand visar att den rättsliga termen ”tillsammans och i samförstånd” döljer ett betydligt mer invecklat och ambivalent faktiskt händelseförlopp. När ungdomar i grupp anlägger brand intar de ett flertal olika positioner under planerings- och förberedelsefasen såväl som under själva genomförandefasen. Tabellen nedan visar vilka positioner (roller) som ungdomar intog i de sammanlagt 59 analyserade domarna:

Planerings- och förberedelsefasen	Genomförandefasen
<i>Den motiverade</i> (motiv eller incitament att agera)	<i>Föraren</i> (kör moped eller bil)
<i>Den kreativa</i> (förmåga att omsätta idé i handling)	<i>Utkiken</i> (varnar för upptäckt)
<i>Den praktiske</i> (tekniska färdigheter för att anlägga brand)	<i>Anläggaren</i> (väljer plats, ordnar brännbart material, tillför lättantändligt bränsle, antänder etc.)
<i>Den informerade</i> (kännedom om lämpliga objekt)	<i>Åskådarna</i> (närvarande men inte aktivt medverkande)
<i>Den resursstarke</i> (anskaffande av nödvändiga material, tändare, andra verktyg etc.)	

Även i den andra artikeln av Uhnöo undersöks gruppdynamiken under gemensamma brandanläggelser, men med särskilt fokus på förekomst av konsensus, påtryckningar och olika former av motstånd inom grupper av ungdomar som anlägger brand. Resultaten från dessa studier är på flera sätt viktiga. Motivkategorin framstår som särskilt problematisk i den typ av anlagda bränder där ungdomar agerar i grupp. Inom gruppens ram förekommer handlingsformer som går från mycket hög grad av involvering och aktivitet till former som kännetecknas av närmast helt passiv närvaro. Även förekomst av motstånd och ungdomar som väljer att lämna gruppen under brandanläggelseprocessen är viktigt att uppmärksamma.

Anlagda skolbränder

En mycket uppmärksammas fråga när det gäller barn/ungdomar som anlägger brand är skolbränder. Uppmärksamheten motiveras av att bränder i och omkring skolbyggnader har ökat kraftigt, särskilt under åren 2005 – 2008. Därefter kan noteras en minskning (i vart fall en minskning av räddningstjänstens insatser till bränder i skolor). Nästan hälften av de skolbränder som anmäls till räddningstjänsten kategoriseras som anlagda. Sett till fördelning över tid kan noteras att anlagda skolbränder har en topp under månaderna december, januari, maj och oktober. Anlagd brand i byggnad förekommer mest frekvent på vardagar och kring lunchtid, medan brand omkring skolbyggnader (skolområdet) är vanligast under veckosluten och efter kl. 20.00 (se MSB 2010-7743).

I Sverige har anlagda skolbränder hittills inte lett till några personskador/dödsfall, eftersom sent upptäckta och allvarliga bränder oftast inträffar när verksamheten ligger nere och byggnaderna är tomma. Men de materiella skadorna är omfattande, både i termer av direkta och indirekta (stillestånd, omflyttningar etc.) kostnader. De sammantagna kostnaderna för skolbränder beräknas uppgå till över 500 Mkr per år (Brandskyddsföreningen, hemsida/anlagd brand). Härtill kommer konsekvenserna för unga gärningspersoner, som förutom stränga straff också riskerar att dömas till omfattande skadeståndsbelopp. Ett exempel är Hovsjöskolan i Södertälje som brann år 2009, och där gärningspersonerna (15 och 16 år) dömdes att betala skadestånd på 600 000 kr (nedförhandlat belopp).

Inom projektets ram har Sara Uhnöo och Hans Ekbrand gjort en särskild studie av anlagda skolbränder. Det huvudsakliga materialet för denna undersökning utgörs av tingsrättsdomar. Förutom själva domarna ingår även förundersökningsuppgifter i ca hälften av fallen. Materialet omfattar sammanlagt 64 tingsrättsdomar avseende unga (under 21 år) som dömts för mordbrand eller grov mordbrand riktad mot skolor (för redovisning och diskussion av studien och dess resultat, se *A Typology of Juvenile Firesetting in Schools*, artikel under granskning).

I syfte att få en tydligare bild av skolbrandsproblematiken utvecklar författarna i dialog med den internationella forskningen en flerdimensionell typologi med följande kategorier och variabler:

- Gärningspersonens kännetecken
 - Kön
 - Ålder
 - Tidigare lagföringar (brottsbelastning)
 - Fällande dom för andra brott i den aktuella domen

- Brottstillfallets särdrag
 - Tidpunkt för brottet
 - Antalet agerande personer (inklusive minderåriga och personer som inte dömts)
- Andra aktiviteter under brandanläggelsen
- Relation till skolan
- Redogörelser/förklaringar till brottet
 - Uttalade motiv
 - Psykiska problem

Analysen resulterar i ett urskiljande av fem typer av skolbränder:

1. Skadegörelse (två varianter)
2. Psykiska problem
3. Avbryta skolverksamhet
4. Dölja annan brottslighet
5. Skolbrand som bieffekt

De tre första är de vanligaste (i fallande ordning), och den förstnämnda typen utmärks av egenskaper som gör att den i hög grad kan betraktas och förstås som skadegörelse. Vid skolbränder som kan kategoriseras som skadegörelse är gärningspersonerna ofta pojkar, 15 år eller yngre, som agerar i grupp eller i par. Branden anläggs när skolan är stängd, antingen genom att brandbomber kastas in genom fönsterrutor eller genom att pojkarna tar sig in i byggnaden och anlägger brand. Materialet visar att anlagda skolbränder av denna typ utgörs av två varianter. I variant ett har vi en motivbild som tyder på att skolbyggnader uppfattas som ”vilken byggnad som helst”. Skolområdet är lokaliserat inom de aktuella personernas närområde och framstår som en känd och oöverskådlig plats att vistas på. Brandanläggelsen, spontan eller mer planerad, kan förstås som ett utlopp av destruktiv förstörelselusta. Variant två kännetecknas av att gärningspersonerna har en relation till skolan som institution. Verksamheten och sociala relationer förknippade med denna framkallar negativa känslor och krav på hämnd. Tillvägagångssättet är ofta detsamma som för typ ett, men relations- och trivselsproblem är mer framträdande. Skolan är i dessa fall inte ”vilken byggnad som helst”.

De fall där gärningspersonerna dömts till rättspsykiatrisk vård eller till vård inom socialtjänsten, i kombination med andra särdrag som utmärker skolbränder anlagda av dessa gärningspersoner, har kategoriserats med beteckningen psykiska problem. Gärningspersonerna inom denna typ är något äldre (18 år eller mer), de agerar ensamma och har vid tidpunkten för domen ofta

erfarenhet av tidigare brandanläggelser. Även om det finns en dominans för pojkar är andelen flickor i denna kategori jämförelsevis hög. Drivkrafterna återfinns i personernas inre emotionella värld och kan handla om att hantera ångest eller inre röster som uppmanar till brandanläggelse. De anlagda bränderna inom denna typ sker i huvudsak på fritiden, och branden anläggs antingen inne i byggnaden efter det att personen brutit sig in, eller så tänder man eld på fasad, förrådsrum eller containrar. I jämförelse med andra typer av skolbränder är det i dessa fall vanligare att ungdomarna själva anmäler sig till polisen. Av denna anledning kan de förmodas vara överrepresenterade i kriminalstatistiken och efterföljande rättsmaterial.

Anlagda skolbränder kännetecknade av målet att avbryta skolverksamhet kan knytas till elever som under skoltid anlägger brand, ofta i förvaringsutrymmen och toaletter. Motivet är instrumentellt – syftet är att störa eller avbryta verksamheten. Vanligen rör det sig om brandanläggare som agerar i par, de är 15 år eller yngre, och det kan lika gärna vara flickor som pojkar, alternativt att det rör sig om flickor och pojkar tillsammans. Eftersom dessa bränder vanligen upptäcks på ett tidigt stadium, är skadorna begränsade, även om själva avbrottet skapar olägenheter.

Dölja annan brottslighet är en motivtyp som sedan länge är välkänd i den internationella litteraturen. Dessa skolbränder anläggs mestadels av en grupp på två-tre pojkar i 15-18 årsåldern som med branden vill undanröja fingeravtryck och andra spår efter det inbrott som utgjort huvudsaklig anledning till varför de befinner sig i skolbyggnaden. Alkohol och droger utgör ett framträdande inslag, och gärningspersonerna i denna typ tenderar att vara mer belastade med tidigare domar.

Anlagd skolbrand som bieffekt inkluderar anlagda bränder som uppstått oavsiktligt eller som utvecklats som en oavsedd konsekvens av att gärningspersonerna exempelvis velat skrämma andra ungdomar som vistats i en skolbyggnad. Andra händelseförlopp kan ha sin upprinnelse i att ungdomar tänt en eld för att värma sig, eller tänt eld på en bil som stått parkerad nära en skolbyggnad. Åldersmässigt gäller det personer 15-18 år, nästan uteslutande pojkar, och de agerar oftast i grupp.

Ett flertal av dessa typer av anlagda skolbränder känner vi igen från tidigare forskning med fokus på motiv för anlagda bränder: skadegörelse, hämnd, dölja brott och anlagda bränder som emanerar ur enskilda individers psykiska problematik. Den sistnämnda har mycket gemensamt med den motivkategori som ofta går under benämningen uppmärksamhet ("rop på hjälp"). Men det finns i den internationella forskningen också andra uppmärksammade motivbilder som inte tycks förekomma i materialet gällande ungas skolbränder, exempelvis bränder som anläggs av ekonomiska vinningsmotiv samt har politisk eller religiös extremism som drivkraft (se t.ex. Inciardi & Meyer 2002 och Betsinger 2006).

I förhållande till tidigare forskning om anlagd brand har den här studien om anlagda skolbränder en styrka. Den visar att detta sociala fenomen är ett mer differentierat och sammansatt problem än vad den allmänna termen skolbränder antyder.

Resultaten har enligt vår bedömning stor betydelse för det förebyggande arbetets inriktning och utformning. De innebär i korthet att problemet anlagda skolbränder bör bemötas och förebyggas med program som innefattar olika typer av åtgärder:

- Åtgärder med inriktning på samarbetsklimat och sociala relationer i skolmiljön för att förebygga skolbränder av typen skadegörelse (variant 2) och av typen avbryta skolverksamhet;
- Tidig upptäckt och adekvata åtgärder i samverkan mellan skola och barn- och ungdomspsykiatri när det gäller barn/ungdomar med psykiska problem (potentiella brandanläggare);
- Situationella åtgärder som innebär ökad kontroll och ökad upptäcktsrisk för att förebygga anlagda skolbränder av typen skadegörelse (typ 1), döljande av brottslighet samt skolbrand som bieffekt.

Hans Ekbrand har i en särskild undersökning studerat vilka områden (i Göteborg) som särskilt drabbats av skolbränder under perioden 2000-2008. Frågan har formulerats så här: Vilka skillnader mellan områden kan förklara varför dessa i olika grad drabbas av anlagda skolbränder? Två typer av datamaterial användes: Räddningstjänstens registeruppgifter över uttryckningar de aktuella åren samt offentlig statistik för de (dåvarande) 21 stadsdelarna i Göteborg. De variabler som valdes var antal invånare i områdena, medelinkomst, utbildningsnivå i den vuxna befolkningen, andel utrikesfödda, andelen IG-betyg (icke-godkända), andel boende i hyresrätter respektive andel boende i villor. Två analyser gjordes:

- a) I syfte att likställa jämförbarheten mellan olika områden inkluderades i den första enbart bränder utanför skoltid (då försvinner skillnader som har att göra med att skolor under dagtid i olika grad släpper igenom brandlarm till räddningstjänsten). Utfallet visar att andelen vuxna med minst 3-årig gymnasieutbildning är den variabel som har högst förklaringsvärde ($R^2 = 0.48$). Det innebär att andelen lågutbildade förklarar 48 % av skillnaderna mellan olika områden vad gäller förekomsten av skolbränder. Tillägg av andra förklarande variabler, t.ex. andel utrikes födda, ökar inte möjligheterna att på ett signifikant bättre sätt förutsäga anlagda skolbränder.
- b) I detta alternativ omfattas alla rapporterade skolbränder, vilket innebär att även okända skillnader mellan områdena på grund av skolornas olika rapporteringsrutiner också inkluderas. Utfallet visar att vi då har tre förklarande variabler med relativt höga R^2 värden: vuxnas utbildningsnivå, andel utrikes födda och andel IG-betyg i området.

Både vuxnas utbildningsnivå och andel utrikes födda behövs för att få en optimal modell (jämfört med modeller där bara en av dem ingår). Tillsammans förklarar de 66 % av skillnaderna mellan olika områden ($R^2 = 0.66$). Eftersom utrikes födda personer i genomsnitt har lägre utbildningsgrad än inrikes födda personer, så samvarierar de förklarande variablerna. Men att en modell där båda variablerna ingår är signifikant bättre än en modell med bara en av dem, visar att båda dessa variabler har ett unikt förklaringsvärde.

Analysen pekar på att andelen vuxna med mindre än tre-årig gymnasieskola är den faktor som spelar störst roll. Den slår ensam igenom i analysen som bygger på färre skolbränder och mindre skillnader till följd av olika rapporteringsrutiner. Och den har tillsammans med faktorn andelen utrikes födda störst genomslag i analysen som bygger på fler skolbränder med högre osäkerhetsgrad på grund av skillnader i rapporteringsrutiner. Resultatet ligger i linje med vad vi i avsnittet om BRÅs skolundersökningar har framhållit: barn/ungdomar som beroende på sina föräldrars position i samhället har en negativ inställning till skolan, inte trivs där och får låga betyg kommer i högre grad än andra att anlägga brand.

Sammanfattning

Den presenterade analysen av materialet i sin helhet leder sammanfattningsvis till följande slutsatser:

- Brandanläggelse är ett heterogent fenomen, med avseende på motivbild, tillvägagångssätt, frekvens, konsekvenser etc.
- Anlagd brand är i hög grad ett ungdomsproblem, störst andel domar per årskull gäller 16-åringar, men hälften av de lagförda mordbränderna avser gärningspersoner äldre än 27 år.
- I likhet med andra brott dominerar män/pojkar.
- Yngre brandanläggare agerar ofta i grupp, kvinnor döms i högre grad som ensamt ansvariga.
- Det finns en liten grupp som svarar för en relativt stor andel av anlagda bränder.
- Den belastade gruppen (med brandanläggelse och annan brottslighet) kännetecknas av en omfattande individuell och social problematik.
- Unga kvinnor som anlagt brand har genomgående en mer problematisk livssituation än motsvarande för män.
- Den stora majoriteten av svenska ungdomar (95 % enl. BRÅs skolundersökningar) har inte anlagt brand, det är m.a.o. ett jämförelsevis ovanligt brott.

- Brandanläggelse bland 15-åringar tenderar att minska (tydligt vad gäller pojkar, dock en tendens till ökning bland flickor).
- Merparten av de 15-åringar som anlagt brand har också begått andra brott och samband föreligger med beteenden som att dricka sig berusad, tjuvåka på buss/spårvagn, skolk och olovlig bilkörning. Särskiljande faktorer för denna grupp är: kön (pojkar), familjeförhållanden, skolbetyg, skoltrivsel och maskulina fritidsaktiviteter.
- En mycket liten grupp uppger att de anlagt brand utan att ha erfarenhet av att begå något annat brott. Särskiljande faktorer för denna grupp är: ingen/liten erfarenhet av rökning/alkoholkonsumtion, låga betyg och svenskfödda föräldrar.
- Skolbränder är en typ av anlagd brand som begås av unga med eller utan direkt relation till den aktuella skolan: pojkar och flickor, i grupp eller ensamma, med olikartade (ofta diffusa) motiv, med olikartade tillvägagångssätt, vid olika tidpunkter.
- Skillnader ifråga om förekomst av anlagda skolbränder mellan olika områden i Göteborg avgörs framför allt av andelen lågutbildade i respektive områden.
- När ungdomar i grupp anlägger brand agerar de i olika positioner (roller), både under planerings- och föreberedelsefasen och under genomförandefasen.

Merparten av dessa resultat matchar i hög grad resultaten från tidigare svensk och internationell forskning (se t.ex. Andersson 1995, Terjestam 2002, Putnam & Kirkpatrick 2005, Gannon & Pina 2010, MacKay et al. 2011, Dickens & Sugarman 2012). Men vi har också resultat som ”sticker ut” och överraskar, sett till den internationella forskningen. Följande resultat är i detta perspektiv värda att särskilt uppmärksammas:

- Prevalensen (utbredningen) av brandanläggelse enl. BRÅs skolundersökningar är relativt måttlig: 5%.
- BRÅs skolmaterial är med internationella mått mätt ett mycket omfattande material av hög kvalitet (antal svarande, metodik etc.) och med många mättillfällen (7 tillfällen t.o.m. 2008). Det finns ingen motsvarighet internationellt.
- Påtagliga och preciserade samband med olika diagnostiserade sjukdoms-/störningstillstånd saknas. Detta är en effekt av ansats, syfte och urval av material, snarare än att det inte skulle förekomma psykiskt sjuka/störda personer bland svenska brandanläggare (för exempel på en artikel som beskriver förekomsten av det senare, se Anwar et al. 2009).
- Ungas brandanläggelse är i hög grad ett gruppfenomen. Det innebär att det finns goda skäl för att i större utsträckning forska om social interaktion och andra gruppprocesser i samband med ungas brandanläggelse.

- Påvisandet av dynamiken och olikartade positioner/roller när unga brandanläggare agerar i grupp är exempel på ny kunskap (se Dolan et al. 2011:381 för efterlysning av sådan forskning).
- Skolbrandstypologin framstår som en fruktbar tillämpning av den typologiansats som utvecklats av Canter & Fritzson (1998) respektive Santtila et al. (2003).

Delstudie 2 – social spridning och härmning

Bakgrund

Delstudie 2 handlar om sociala spridningsförlopp och härmning. Ursprungligen planerades studien utifrån antaganden om förekomsten av ”copycat fires”, i linje med den kriminologiska forskningen om ”copycat crimes” – uppseendeväckande brott som sprids via skildringar i massmedia. Tanken var att återblickande analysera tänkbara samband mellan bränder som ägnats stor massmedial uppmärksamhet och frekvensen av likartade bränder (områden, tillvägagångssätt, gärningspersoner etc.) inom en begränsad tidsrymd, avläst genom incidentrapportering från Räddningstjänsten och skadestatistik från Försäkrings AB Göta Lejon. Tillfälligheter ändrade dock på dessa planer. Projektet påbörjades i augusti 2009, samtidigt som en serie av anlagda bränder startade och spreds i olika områden i Göteborg. Det gav Micael Björk en utmärkt möjlighet att följa händelseförloppet. En viktig förutsättning för att fånga ”tillfället i flykten” var att han under en följd av år studerat polisens insatser för att motverka rekrytering till gängkriminalitet i Göteborgs förorter. Det var i en del av dessa områden som upploppsliknande incidenter med anlagda bränder som centralt inslag ägde rum under hösten 2009 (för en utförlig redovisning av studien, se Björk, Micael (2013) ”Contours of an Interaction Sequence in Rioting: the Gothenburg Disturbances of 2009”, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 2013/1:1-19).

Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är att beskriva och analysera sociala spridningsförlopp, närmare bestämt den mellanmännsliga påverkan som gör att upplopp som innefattar brandanläggelser – riktade mot både materiella objekt och människor – kan pågå under relativt lång tid och då spridas över en stor del av Göteborgs förorter. Den vägledande frågeställningar har varit varför och hur gatugång i olika delar av staden kom att involveras i ett och samma kriminella händelseförlopp?

Studien är en fallstudie med fokus på händelseförloppets situationella dynamik. Till skillnad från studier som tar fasta på strukturella faktorer på makronivå, lämnar denna fallstudie inga svar på frågor om vad som gör att unga män i vissa områden är mer benägna än andra att engagera sig i sociala oroligheter av detta slag. Men den har ambitionen att besvara frågor som rör tidpunkt, igångsättande och eskalering samt de situationella villkor som styr spridning och involvering. Betoningen ligger med andra ord på komponenter som lockar och drar (pull-faktorer), snarare än på förhållanden som underbygger och pressar på (push-faktorer).

Material och metod

Angående det huvudsakliga materialet för denna delstudie – se tidigare avsnitt om ”Data-material och etisk prövning”.

Analysen har följt en abduktiv logik, vilket innebär en gradvis utveckling av resultat genom att ömsesidigt relatera och pröva empiriska data och teoretiska kategorier. Utgångspunkten för detta reflexiva tillvägagångssätt har varit ett mikro-sociologiskt perspektiv med koncentration på den aktuella situationens kännetecken, händelsekedjor, involverade grupper och interaktionen mellan dem.

Händelseförloppet

Tisdagen den 18 augusti 2009 larmas polisen till ett bostadsområde i Backa på Hisingen i Göteborg. En man sägs ha blivit knivhuggen och ligger blödande på gatan. Men det visar sig vara ett falsklarm, och när två polispatruller anländer möts de av brinnande bilar, stenkastning, golfbollar, rakteter, och det skjuts i luften med kulvapen. Polispatrullerna drar sina egna vapen och får order om att backa hem. Kvällen därpå fortsätter oroligheterna i Backa och de sprids även till två andra områden på Hisingen; Biskopsgården och Lundby. Bilar, mopeder, däck, skräpbingar, förskolor och trappuppgångar sticks i brand. Polisen attackeras, liksom även personal från privata vaktbolag och journalister. Två dagar senare kan man lägga ytterligare ett område till listan, nämligen Tynnered i sydvästra Göteborg. Bilar, lastbilar och byggnader eldhärjas och mycket fönsterglas krossas. Attackerna mot polisen fortsätter. I Tynnered angrips även personal från socialtjänsten. Kvällen därpå är det oroligt i samma områden. Men nu sprider sig bränderna och övriga våldsamheter även till Angered i nordöstra Göteborg, där butiker och ett bibliotek utsätts för skadegörelse. I Tynnered ger man sig även på bussar och spårvagnar. Skottlossning rapporteras från alla berörda områden.

Oroligheterna fortsätter varje kväll fram till 28-29 augusti. Dagarna innan fångar polisen upp sms-kedjor med meddelande om att ”Hjällbo ska brinna” och att ”Hjällbo ska sättas på kartan”. I stadsdelen har det dittills varit lugnt. Men natten mellan den 28-29 augusti brinner det även där – bilar, soprum, mopeder m.m. Men den händelse som kanske framför allt ”sätter Hjällbo på kartan” är attacken av lokala gatugång mot en större brandbil. En 6 kg tung sten släpps från en bro ner i framrutan på bilen, vilket förorsakar krosskador/ögonskador på brandmän i bilen. Samma natt tillkommer ytterligare ett område i nordost, nämligen Bergsjön, där flera garage eldhärjas.

På detta följer några ganska lugna dagar. Men mellan den 1 och 9 september är gängen tillbaka på gatorna. Nu hamnar även ambulanspersonal under attack, jämte civila som utsätts för hot. Under denna period tillkommer ytterligare ett område – Kortedala – där polis attackeras och ett torg vandaliseras. Mellan den 10 och 12 september är det förhållandevis lugnt. Sedan börjar det om igen i alla områden och håller på till den 22 september, då det hela klingar av. I oktober

förekommer en del större garagebränder, bl.a. i Bergsjön där 200 bilar skadas vid ett tillfälle. I november kommer attackerna och därmed också bränderna tillbaka. Brandkåren möts med Molotov-cocktails, och i Angered utsätts en kyrka för angrepp. Grön laser används, och bilar brinner varje natt under andra halvan av månaden. En helg brinner tiotalet bilar på olika ställen, utan att media rapporterar om det. Runt jultid är det bråkigt i Tynnered, men sedan ebbar oroligheterna ut.

När polisen summerar drygt fyra månaders oroligheter har man registrerat drygt 800 händelser. Det är ifråga om omfattning ett betydligt mindre antal incidenter än vad som registrerades vid upploppen i de franska förorterna år 2005 och i London 2011 (för studier om dessa händelser, se Dikec 2007; Body-Gendrot 2012, Muchembled 2012; www.guardian.co.uk/series/reading-the-riots). Men med svenska mått mäkt rör det sig om ett storskaligt upplopp. Attackerna var allvarliga och riktades mot både materiella objekt och mot människor. Kostnaderna för bränder och andra egendomsskador blev omfattande. Trots detta greps bara ett fåtal och endast två fall har gått till domstol.

En social interaktionskedja

I sin analys urskiljer Micael Björk en interaktionskedja med fem sekvenser. Dessa benämns initiala blixtnedslag, fientliga värdesystem, moralisk semester, opinionsspiraler och mimetisk (härmande) rivalitet. Sekvenserna hänger ihop, och de samspelande handlingar som genomförs inom var och en alstrar sammantaget en emotionell energi som kan sägas utgöra händelseförloppets socialpsykologiska drivmedel. Men interaktionskedjan har ingen given fasordning. Snarare är det i empirisk mening en samverkan mellan olika ömsesidigt beroende inslag. Men alla behöver vara för handen och aktiveras. Om någon tappar i kraft eller upphör, då laddar den gemensamt skapade energin ur, och då slocknar även bränderna. Denna omständighet har viktiga implikationer för det preventiva arbetet. Men innan vi diskuterar det ska vi titta närmare på interaktionskedjans fem sekvenser.

Det initiala blixtnedslaget för brandupploppen hösten 2009 var en polisinsats den 10 augusti med piketstyrkan i Backa, som med tung beväpning slog till mot personer misstänkta för vapenbrott. Ett tiotal unga män kroppsvisiterades och tvingades ned på marken medan insatsstyrkan undersökte det aktuella området. Aktionen genomfördes utan samordning med det lokala polisarbetet och sättet den genomfördes på spolerade månader av brottsförebyggande arbete i den oroliga stadsdelen. Internationell forskning visar att denna typ av utlösande intermezzon är vanliga i samband med sociala upplopp (se tidigare angivna ref. om de franska upploppen 2005 och Londonkravallerna 2011). Oro och spänning trappas upp. Kraven på motaktioner och hämnd formuleras och börjar spridas.

Men för att initiala blixtnedslag verkligen ska tända elden måste det finnas fientliga värdesystem i bostadsområdet, dvs. inflytelserika kriminella personer och grupper har utvecklat attityder och skapat stämningar av avoghet och hat mot det etablerade samhället och dess

företrädare. Hatet mot polis och andra myndighetspersoner är särskilt tydligt, liksom känslor av bitterhet och uppgivenhet. Samtidigt beundras och hyllas ett manligt oberoendeideal, med hög tolerans för våld. Skuggsidan av detta ideal är en närmast friflytande rädsla. Kriminella grupperingar är de främsta företrädarna för denna typ av fientliga värdesystem. Framväxten har skett under en lång period av lågintensiv konflikt mellan olika gatugång och polisen. Men spänningen och rädslan har även en annan källa. Området har varit skådeplats för våldsamma uppgörelser med uppmärksammade skottlossningar mellan olika kriminella organisationer. Förekomsten av fientliga värdesystem har flera olika effekter. En är att det därmed finns en kultur, eller en berättelse, som fyller en viktig funktion i den inlärningsprocess som är en förutsättning för en kriminell karriär. En annan är att det bidrar till en ”tystnads kultur” som gör att ingen eller få vill prata med myndighetsföreträdare och långt mindre vittna i domstol.

Moralisk semester är ett tillstånd som är välkänt inom forskningen om sociala oroligheter, upplopp, katastrofer etc. Det kan närmast liknas vid ett tillstånd av masspsykologisk maktberusning, som framkallar känslor av kung-för-en-dag. Människor ”tar ledigt” från de moraliska rättesnören som annars gäller. Nya normer bildas när den etablerade ordningen bryter samman eller kraftigt försvagas. Sekvensen av sammanbrott i kombination med nya frizoner för utlevelse skapar en scen för aktioner som subjektivt rättfärdigas av de orättvisor, oförätter och kränkningar man utsatts för. Det rör sig om ett maktövertagande, om än tillfälligt och partiellt. Men känslor av triumf och handlingskraft alstrar en energi som sprider sig och även attraherar personer som i vanliga fall inte är ordningsstörande eller begår brott. I denna sekvens utgör polisens insatser en svår balansgång. Om insatserna skalas upp med kravallutrustad polis på post i områdets gathörn glider invånarnas sympatier lätt över till ett mer eller mindre manifest stöd för områdets ”upprorsmakare”. Motsatsen i form av underkontroll med avvaktan på distans skapar lätt en situation där gatugängens inflytande och makt förstärks. Det är i denna okontrollerade och våldsamma utlevelsefas – driven av ett fientligt värdesystem som förstärks av det initiala blixtnedslaget – som tillsynes oförklarliga handlingar sker: grannens bil sticks i brand, småsyskonens dagis antänds, räddningstjänstens fordon och personal angrips, polis-makten utmanas genom våldsam konfrontation men också genom aktioner som förlöjligar.

Opinionsspiraler är ett begrepp som används för att förklara och förstå hur det aktuella händelseförloppet kommuniceras. Hur det skildras av media, genom att exempelvis tidningar och TV bygger upp förväntningar om vad som kommer att hända, och hur stämningar kan stegas genom spekulativa inslag. Men den egentliga opinionsspiralen startade inte med denna typ av medieinslag, utan med de informella sms-kedjor som utvecklades ungdomar emellan. Denna information ”plockas upp” och sprids via etablerade mediekanaler. Men betydligt viktigare i spridningshänseende är de kommunikationsnätverk som finns mellan stadsdelarna, mellan ungdomar som känner varandra, som är släkt, som tillhör samma gäng etc. Deras kommunikation är mångsidig. De använder mobiltelefoner eller smartphones, chattar via sociala medier eller rör sig på andra forum på Internet. Och de pratar förstås också när de träffas i fysisk mening. Centralt för dessa opinionsspiraler är den socialpsykologiska mekanism som innebär att människor inte vill vara ensamma, utan istället söker varandras sällskap och bekräftelse.

Det handlar i hög grad om rädslan för isolering och att ställas utanför. I det här aktuella sammanhanget är det viktigt att framstå som en pålitlig insider och att inte ”dissas” som feg, illojal eller omanlig. Delade grupperfarenheter, även om de utifrån uppfattas som destruktiva och samhällshotande, ger inte bara känslor av upprymdhet och maktberusning, utan också känslor av samhörighet och enighet bland de involverade ungdomarna.

Mimetisk (härmande) rivalitet handlar om att olika grupper konkurrerar och kämpar när de är ute efter samma sak. Rivaliteten om samma åtråvärda objekt (härmingen) leder till konflikter. Det kan röra sig om såväl materiella som immateriella objekt/värden, såsom respekt, status, pengar, heder, lojalitet, tillit, makt, territorium, skydd etc. I det här aktuella fallet handlar det i hög grad om att uppnå respekt och status genom att visa sig vara mest utmanande och orädd, mest hotfull och farlig. Svaret på frågan om varför olika gängbildningar utvecklar detta urgamla mönster för strider om revir och herradöme över geografiska områden är att den status som därigenom kan vinnas ger vissa fördelar: 1) den ger skydd – den farlige kan relativt ohotad röra sig i bostadsområdet. Han slipper utmaningar, blir fredad och slipper vara ständigt rädd; 2) den ger identitet – den som skrämmer andra kan förstärka sin egen självkänsla; 3) den främjar kriminell rekrytering – förmåga att använda våld är en central merit i rekryteringen till den organiserade brottsligheten. Men den härmande rivaliteten existerar inte bara mellan olika gatugång. I upploppen hösten 2009 fördes också en kamp om suveräniteten över bostadsområdet. Det var en strid mellan grovt kriminella grupperingar och polisen som ytterst handlade om makten och det auktoritativa styret över ett territorium.

Förortsoroligheter eller sociala upplopp av det här slaget är sammansatta och svårtolkade fenomen. Den beskrivna interaktionskedjan med de fem sekvenserna framträder förstas inte med den här tydliggjorda analytiska åtskillnaden i det levande livet. När överraskande våldshändelser drar igång samverkar de här beskrivna processerna på ett mer sammansatt och ogenomskinligt sätt. Men resultaten från denna studie, liksom resultat från forskning om likartade händelseförlopp, tyder på ömsesidigt förstärkande samband mellan de nämnda sekvenserna. Det betyder i sin tur att om dessa samband försvagas, eller om någon sekvens kan ”tas ut”, då kan svårhanterliga skeenden av detta slag också motverkas eller dämpas. Följande preventionsorienterade slutsatser är möjliga att dra:

- Undvik initiala blixtnedslag i form av provocativa polistillslag. Arbeta långsiktigt med förtroendeskapande polisarbete på det sätt som nu utvecklas på flera håll i landet (områdespolisarbete), och upprätthåll samtidigt ordning och lagför de som begått brott på ett konsekvent sätt.
- Bekämpa förekomst och spridning av fientliga värdesystem genom att på bred front lyfta fri- och rättighetsfrågor kopplade till demokrati och medborgarskap. Arbeta med samverkan som involverar lokalt föreningsliv, skola, socialtjänst, polis, räddningstjänst m.fl. Konkretisera och koppla värdegrundsarbetet till ett ökat utbud av fritidsak-

tiviteter, skolinsatser och arbetstillfällen. Arbeta långsiktigt och utveckla ömsesidigt förtroende.

- Förebygg tillstånd av moralisk semester genom socialt integrationsarbete som främjar värderingar om och möjligheter till rättmätiga ersättningar och belöningar via utbildning, arbete, ideella insatser etc. I stundens hetta krävs polisiära insatser för att upprätthålla den sociala ordningen, samt polisinsatser som dokumenterar lagöverträdelser för att underlätta lagföringar, men också i syfte att avskräcka genom maximering av upptäcktsrisken. Straffa med måtta (proportionerligt i förhållande till brottet ifråga) för att undvika en ny spiral av upplevda orättvisor och oförätter.
- Användningen av informations- och kommunikationsteknik ger rättsväsendet möjligheter till avlyssning, inspelning, lokalisering etc. – möjligheter som ska användas på ett lagenligt och omdömesgillt sätt i syfte att motverka och dämpa sociala oroligheter. Massmedia behöver agera med återhållsamhet, trots att händelser av detta slag är av stort allmänintresse. Information som förhindrar att människor och egendom skadas behöver spridas. Men ”icke-nyheter” i form av spekulativa inslag om vad som möjligen kan hända ”i morgon” bör undvikas.
- Härmande rivalitet är ett grundinslag i sociala relationer mellan olika grupper och kan därför inte elimineras. Däremot kan objekten och värdena som människor och grupper eftersträvar förändras. Respekt och status genom att vara värst kan ändras till respekt och status genom en framgångsrik yrkes- eller affärskarriär, eller genom betydelsefullt ideellt arbete. Instrumentet för en sådan omvandling är ofta ett fungerande exitarbete. Det finns idag åtskilliga goda exempel på sådan verksamhet.

Delstudie 3

Syfte, metod och material

Sofia Persson har i delstudie 3 utvärderat brandförebyggande insatser som utvecklats inom Räddningstjänsten Storgöteborg – se rapporten *Att släcka innan det brinner. En utvärdering av socialt brandförebyggande insatser*. Här redovisas upplägg och resultat i sammanfattad form: Studiens syfte är att beskriva och problematisera brandförebyggande insatser som vänder sig till barn och unga. Det görs med utgångspunkt i Räddningstjänsten Storgöteborgs förebyggande arbete. Följande frågeställningar behandlas:

- Hur arbetar och har Räddningstjänsten Storgöteborg arbetat med förebyggande arbete riktat mot barn och unga vad gäller anlagd brand?
- Varför arbetar Räddningstjänsten Storgöteborg på dessa sätt? Hur har det preventiva arbetet tagit form i dynamiken mellan politiska och organisatoriska beslut samt lokala förväntningar och uttolkningar? Vilka intentioner, antaganden och förutsättningar präglar arbetet?
- Vilka organisatoriska villkor föreligger som understödjer respektive motverkar realiserandet av intentionerna med det förebyggande arbetet? Vilka samarbeten och gränsdragningar finns relativt andra organisationer och yrken, och hur motiveras de?
- Hur uppfattas det preventiva arbetet av de barn och ungdomar samt personal som deltagit i verksamheten? Vilka effekter/konsekvenser har det förebyggande arbetet fått, dvs. hur har det påverkat de unga som deltagit i det, men också personal och Räddningstjänsten Storgöteborg som organisation?

Frågeställningarna besvaras kvalitativt, genom analyser och tolkningar av den information och de berättelser som insamlats via samtalsintervjuer, observationer, undervisningsmaterial och dokument. Rapporten har som ambition att vara konstruktiv och kritisk. Det görs genom att ställa frågor och lämna svar om varför det förebyggande arbetet ser ut som det gör, vilka styrkor, svagheter och utvecklingsmöjligheter som föreligger utifrån utförarens och deltagares perspektiv, samt utifrån nationell och internationell forskning om (brand)preventiva insatser.

Utvärderingen består av två delar: en del om tidigare brandförebyggande arbete inom Räddningstjänsten Storgöteborg och en del om pågående brandförebyggande insatser inom samma organisation. Den första delen om *Häfa-enhetens* arbete omfattar intervjuer med personal inom räddningstjänsten som arbetade på heltid med brandprevention under åren 1998 till 2002, samt intervjuer med samarbetspartners och ungdomar som deltog i verksamheten.

Resultat del 1: HÄFA-enheten

Häfa-enheten bestod av nio brandmän som arbetade heltid med brandförebyggande arbete under perioden 1998-2002. Syftet med Häfa-gruppens verksamhet var att: ”förebygga och förhindra anlagda bränder och skadegörelse ute i stadsdelarna. Vid resursfördelningsproblem skall verksamheter mot unga prioriteras.”⁵ Häfa-gruppen hade förväntningar på sig att vara metodutvecklande, och gruppen arbetade med en rad olika metoder. I studien har de sekundära och tertiära insatserna fokuserats vilka framför allt riktade sig till unga killar som bedömdes vara i riskzonen för, eller som var misstänkta för att ha anlagt bränder.⁶

Deltagare i Häfa-gruppen uppfattade anlagda bränder som ett komplext fenomen. Bränder kan anläggas av enskilda personer, grupper av killar eller tjejer och av personer med olika sociala bakgrunder. Den övergripande bilden domineras ändå av killar i högstadieåldern som saknar manlig förebild, och som behöver bli sedda och bekräftade men som av olika anledningar inte uppmärksammas av vuxenvärlden. I linje med den dominerande bilden av brandanläggare utformades förebyggande insatser som bygger på att identifiera händelsekedjor i t.ex. skolor för att därefter sätta in insatser. Insatserna bestod av försök att knyta relationer till ungdomarna, att agera manlig förebild och förklara möjliga konsekvenser av anlagda bränder. Avsikten var att etablera tillit, normer och kunskap bland ungdomarna som sammantaget skulle motverka nya brandanläggelser.

Insatserna var av olika karaktär. Det kunde gälla information i storgrupper, samt möten och samtal med mindre grupper eller enskilda misstänkta brandanläggare. Häfa-gruppen deltog också i stödarbetet efter Backabranden (brand i en festlokal vid Backaplan 1998). Därtill var Häfa-gruppen engagerad i Bernadottegymnasiets utbildning för elever med intresse för uniformsyrken som t.ex. brandmannayrket. Avsikten var att bredda rekryteringen till räddningstjänsten för att på så vis tillföra räddningstjänsten ny kunskap och öka dess legitimitet i samhället.

Häfa-gruppen riktade i hög utsträckning sina insatser till unga killar, vilket kan relateras till föreställningar om att dessa behöver uppmärksammas och bekräftas av manliga förebilder. Att arbeta med grupper av normbrytande ungdomar var enligt brandmännen konstruktivt och gav möjlighet att etablera nära relationer till deltagarna. Deltagande killar bekräftar betydelsen av att ledarna var män och att aktiviteterna uppfattades som spännande och manliga. En viktig aspekt av verksamheten var dock enligt brandmännen också att utveckla och nyansera föreställningar om stereotyp manlighet bland deltagarna. För deltagande killar kunde arbetet i killgrupperna ha olika betydelse beroende på deras olika behov. Verksamheten kunde innebära en positiv omväxling till en besvärlig skolsituation och nya kunskaper, men en deltagare

⁵ Citatet är hämtat från *Ramverk för händelsebaserat förebyggande arbete (HÄFA)*, dokument 1997-12-15, s.1.

⁶ Enligt folkhälsovetenskaplig terminologi görs en indelning i *primär* (universell) prevention (generella insatser för alla), *sekundär* (selektad) prevention (insatser för grupper i riskzonen) samt *tertiär* (indikerad) prevention (insatser utformade för att motverka återfall i ett oönskat beteende).

uppges också att relationen till en av brandmännen blev så viktig för honom att han slutade att anlägga bränder för att inte bryta det förtroende som etablerats.

En stor del av Häfa-gruppens verksamhet gällde stödinsatser efter Backabranden. Häfa-gruppens arbete framhålls av intervjuade samarbetspartners och en drabbad ungdom som betydelsefullt för berörda bearbetning av katastrofen, genom att brandmännen utifrån sin specifika kompetens kunde bidra till att klargöra händelseförloppet under branden. Intervjupersonerna framhåller också Häfa-gruppens roll i att återupprätta och stärka förtroendet för räddningstjänsten efter brandkatastrofen.

Ur ett organisatoriskt perspektiv innebar Häfa-gruppens vitt formulerade uppdrag en frihet som uppfattades som mycket kreativt och stimulerande av brandmännen, och det bidrog även till goda förutsättningar för utvecklingsarbete. På sikt innebar emellertid otydligheter i uppdraget, nya krävande och komplexa arbetsuppgifter, samt brister i organisatoriska stödstrukturer att brandmännen upplevde svårigheter att avgränsa yrkesroll och engagemang. Relativt goda arbetsvillkor erbjöds vid rekryteringen av personer till Häfa-enheten. Häfa-enhetens omfattande autonomi innebar emellertid också att medlemmar uppfattade att arbetet inte blev tillräckligt synligt inom organisationen, att det fanns svårigheter att förankra arbetet internt, samt att löneutvecklingen påverkades negativt.

Rekommendationer

Studien om HÄFA-enheten leder till följande rekommendationer:

- ett tydligt uppdrag bidrar till större fokus i det förebyggande arbetet och underlättar utvärdering av verksamheten;
- det är betydelsefullt att även uppmärksamma unga brandanläggande tjejer;
- tydliggör målgruppen i riktade insatser;
- uppmärksamma spänningen mellan att appellera till och överskrida maskulina föreställningar och aktiviteter i det förebyggande arbetet;
- uppmärksamma risken för avvikandeträning i gruppinsatser för unga i riskzonen;
- tillitsfulla prosociala relationer är en verksam komponent i förebyggande insatser;
- utbilda i risker och konsekvenser utan att använda avskräckning;
- när räddningstjänsten håller i möten och samtal med barn och unga om bränder bör anhöriga och/eller professionella med ansvar för dessa medverka för att kunna följa upp eventuella reaktioner;
- utveckling av yrkesroll kräver organisatoriska stödstrukturer;

- rekrytering och bra arbetsvillkor är viktiga för att kommunicera betydelsen av och statusen på det förebyggande arbetet;
- det förebyggande arbetet bör vara synligt och väl förankrat inom organisationen.

Resultat del 2: HÄFA i 5:an

Häfa i 5:an är ett standardiserat koncept i form av en primärpreventiv utbildning riktad till elever i årskurs 5. Det uttalade syftet med Häfa i 5:an är att motverka anlagda bränder. Ytterligare syften är att lära eleverna hur man bör handla i händelse av brand, hur elever kan motverka risker, att minska skadegörelse och larm i skolor, samt att stärka kunskapen om och tilltron till räddningstjänsten. Det finns en förväntan på att ökad kunskap om bränder hos eleverna, och förståelse av konsekvenser av dessa, ska bidra till att eleverna inte leker med eld eller anlägger bränder. Konceptet avser att stärka elevernas handlingskompetens när det gäller att identifiera och motverka risker i närmiljön, samt att agera i händelse av brand. Brandmännen/instruktörerna försöker därtill knyta en allians med eleverna, och att få dem att identifiera sig som vardagsbrandmän. Avsikten är att få eleverna att verka tillsammans istället för mot räddningstjänsten, något som kan förstås i ljuset av motsättningar i form av t.ex. stenkastning mot räddningstjänsten.

Flera av inslagen i utbildningen är främjande, konkreta och handlingsorienterade, t.ex. betoningen på vikten av att ha en brandvarnare, hur man bör agera i händelse av brand, samt checklista för identifiering av risker i hem och skola. Detta är en pedagogisk fördel jämfört med förebyggande arbete som istället förespråkar ett icke-beteende, t.ex. att inte börja röka eller att inte använda droger. Insatsens främsta potential är att motverka eldlek beroende på elevers okunskap, och att mobilisera lärare att uppmärksamma problematiken. Barn och ungdomar kan emellertid anlägga bränder trots god kunskap om eld av emotionella eller instrumentella skäl, och påverkade av grupprocesser och/eller psykiska problematiker.

Häfa i 5:ans standardiserade koncept bidrar enligt intervjuade instruktörer till trygghet och ökad professionalism i utförandet. Parallellt med standardiseringen finns också ett handlingsutrymme för de enskilda instruktörerna. Dessa ger uttryck för att ha uppfattat insatsens huvudsakliga budskap på olika sätt: betoningen kan ligga på antingen relationsskapande och att bygga broar och tillit mellan räddningstjänsten och medborgare, eller på att påtala konsekvenser av handlingar för att få eleverna att avhålla sig från att leka med eld/anlägga bränder. Eleverna å sin sida uttrycker i intervjuerna att de främst uppfattar att lektionerna handlar om riskidentifiering och brandkunskap, vilket de även värdesätter. Det betyder emellertid inte att eleverna inte tagit intryck av de andra aspekterna. Eleverna ger efter utbildningen också generellt uttryck för en positiv bild av räddningstjänsten.

Såväl lärare som instruktörer menar överlag att femteklassare är receptiva och en passande åldersgrupp för utbildningsinsatsen. Intervjuade lärare framhåller att instruktörerna visar engagemang och är måna om en god relation till eleverna, att innehållet i utbildningen är väsentligt och anpassat efter målgruppen, men i likhet med flera instruktörer och även elever menar de också att utbildningen gärna kunde innehålla fler elevaktiva inslag och färdighetsträning.

Ur ett organisatoriskt perspektiv framstår konceptet som relativt väl förankrat inom Räddningstjänsten Storgöteborg. Insatsen framhålls som prioriterad, ibland till och med väl högt prioriterad relativt uttryckningen, enligt en del instruktörer. Den tveksamhet som kunde föreligga bland brandmän inledningsvis mot Häfa i 5:an förefaller delvis ha övervunnits, även om det fortfarande finns vissa svårigheter att rekrytera tillräckligt med instruktörer. Vikten av att rekryteringen av instruktörerna sker utifrån intresse framhålls för att engagemanget i uppgiften och mötet med eleverna ska bli bra. En brist med insatsen som påtalas av instruktörer är att många lärare inte genomför förlektionen innan besöket på brandstationen. Därtill efterfrågar instruktörer egen fortbildning.

Rekommendationer

Studien om Häfa i 5:an leder till följande rekommendationer:

- precisera syftet med insatsen ytterligare och anknyt till skolans styrdokument;
- förtydliga och kommunicera problemanalys till instruktörerna som håller i utbildningen;
- behåll konceptets fokus på främjande inslag i form av vardagsbrandman, handlingsorientering och konkretiserande material, men stärk gärna värderingsinslaget;
- utveckla introduktions- och avslutningslektion med hjälp av lärarutbildare;
- utveckla uppföljningen av effekterna av utbildningen;
- uppmärksamma betydelsen av att instruktörer rekryteras utifrån intresse och markera vikten av insatsen genom goda arbetsvillkor;
- fortbildning av instruktörer kan stärka motivation och kvalitet i utförandet;
- konceptet innebär förutsättningar för god samverkan mellan räddningstjänst och skola, men samverkan och rollfördelning kan med fördel stärkas ytterligare.

Sammanfattande diskussion

I denna del ska vi i korthet sammanfatta och diskutera våra resultat. Vi gör det genom att ta upp viktiga beteende- och samhällsvetenskapliga aspekter av barns och ungas brandanläggelse. Först behandlar vi anlagd brand i generell mening, för att därefter särskilt avhandla frågor som gäller anlagda skolbränder. Den andra delstudiens fråga – om det finns ett socialt spridningsyndrom till följd av massmedias rapportering – behandlas också. Därefter tar vi upp det förebyggande arbetets huvuddrag, utifrån hur det återges i den internationella forskningslitteraturen, och vad vi kommit fram till i utvärderingen av det förebyggande arbete som utvecklats av Räddningstjänsten i Storgöteborg. Genomgående jämför vi våra resultat med vad andra kommit fram till, genom att relatera till nationell och internationell forskning (se efterföljande avsnitt *Tidigare forskning – nationell och internationell*). Vi lämnar mot denna bakgrund en del allmänna rekommendationer angående det förebyggande arbetets inriktning och utformning. Konkreta och specifika råd ges i rapporteringen av respektive delstudie. Avslutningsvis pekar vi på några viktiga områden för framtida forskning.

Hur och varför anlägger barn/ungdomar brand? Är det ett specifikt problemkomplex, eller är det i grunden identiskt med annan ungdomsbrottslighet och antisocialt beteende?

Orsakerna till varför barn/ungdomar anlägger brand handlar främst om förhållanden som rör familj, skola och fritid. Faktorer som betyg, inställning till skolan och skoltrivsel (som i hög grad bestäms av föräldrarnas sociala status) samt maskulina fritidsaktiviteter har särskild betydelse.

För en antalsmässigt liten grupp – som dock svarar för en relativt stor andel av anmälda brandanläggelser – präglas livssituationen av en mer djupgående individuell och social problematik. Förutom skoltrivsel och skolprestationer framstår psykisk ohälsa som en viktig faktor för denna grupp.

Anlagd brand är i mycket hög grad ett fenomen som är identiskt med annan ungdomsbrottslighet och antisocialt beteende. Det är till övervägande del samma psykosociala faktorer som är verksamma när barn/ungdomar anlägger brand som när de begår andra brott eller är involverade i antisociala aktiviteter.

När ungdomar i grupp anlägger brand agerar de inte likartat. De har olika roller och motiven varierar. Det gäller både under planeringsfasen och under genomförandefasen. Dessutom kan motiven förändras under händelseförloppets gång.

Anlagda skolbränder har flera orsaker och tillvägagångssätten är av olika slag. Fem typer kan urskiljas. De är med avseende på motivbilden dessa: skadegörelse, psykiska problem, avbryta skolverksamhet, dölja annan brottslighet samt skolbrand som bieffekt. De fem typerna skiljer sig åt ifråga om antal involverade personer, könssammansättning, ålder, tillvägagångssätt, tidpunkt för brottet, de inblandades relation till skolan, graden av brottsbelastning etc. Det betyder att anlagda skolbränder är ett mångskiftande socialt fenomen. Termen anlagda skolbränder återger därför egentligen inte ett utan flera olika beteenden.

Anlagda skolbränder är inte jämnt fördelade i en större stad som Göteborg. Det finns tydliga områdesskillnader. Vuxnas utbildningsnivå (andel med mindre än treårig gymnasieskola) inom respektive stadsdel är den faktor som spelar störst roll. Vi tolkar detta som att föräldrarnas utbildningsnivå (position i samhället) har en påfallande betydelse för barns/ungdomars inställning till skolan. Ju fler barn/ungdomar som har en negativ inställning och som upplever ottrivsel, desto högre risk för anlagda skolbränder.

Våra konklusioner om att anlagd brand utgör ett sammansatt socialt fenomen, och att barn/ungdomar anlägger brand utifrån skiftande motiv, överensstämmer i hög grad med resultat från tidigare forskning (se avsnittet *Tidigare forskning – nationell och internationell*). Detsamma gäller slutsatsen att anlagd brand, vad gäller orsaker och utlösande faktorer, i betydande utsträckning är identiskt med annan ungdomsbrottslighet och barns/ungdomars antisociala beteende.

Hur skildrar massmedia anlagd brand och vilka effekter har den mediala bilden? Finns det ett socialt spridningssyndrom till följd av massmedias rapportering?

Anlagd brand är ett välbekant inslag i händelseförlopp som brukar definieras som sociala oroligheter eller sociala upplopp. En viktig faktor för denna typ av svåröverblickbara sociala interaktionskedjor är den massmediala skildringen. Sensationsinriktad spekulativ journalistik kan skruva upp förväntningarna och ”elda på” skeendet. Analysen av de sociala oroligheterna i Göteborg hösten/vintern 2009 visar att media, förutom traditionell händelsebevakning, också fängade upp och använde sig av de sms-kedjor som involverade ungdomar skapade. Denna typ av nätburen kommunikation ungdomar emellan visade sig vara särskilt viktig för den sociala spridningen. Genom de nätverk som fanns, innefattande ungdomar med olika kontaktytor (syskon, släkt, kompisar, gängmedlemmar etc.), spreds skildringar och uppmaningar till olika delar av staden. Kommunikation som ungdomarna själva svarade för med hjälp av mobiltelefoner, smartphones, sociala medier och andra fora på Internet var viktigare för den sociala spridningen än traditionell mediebevakning.

Vilka åtgärder och program behövs för att på ett effektivt sätt motverka att barn/ungdomar anlägger brand? Vad fungerar? Vilka lokala satsningar har haft och har en påvisbar positiv effekt och vad säger den internationella forskningen på området? I vilken grad behövs särskilda insatser mot anlagd brand? I vilken utsträckning kan anlagd brand motverkas genom de mer generella preventionsinsatser som idag görs inom många kommuner?

I detta avsnitt tar vi startpunkt med resultat från vår granskning av den internationella forskningslitteraturen om förebyggande insatser. Där framgår att åtgärderna genomgående handlar om information, utformning av bedömningsinstrument (riskbedömning av barn och ungdomar) samt mer ingripande åtgärdstyper i form av pedagogiska påverkansprogram och behandlingsinsatser. Åtgärderna har ofta utformats och genomförts av respektive lands räddningstjänst i samverkan med motsvarande barn- och ungdomspsykiatri och/eller skolor och sociala myndigheter. Det finns relativt få vetenskapligt utformade utvärderingar av förebyggande åtgärder mot anlagd brand. Området domineras av åtgärdsprogram med betoning på individinriktade åtgärder. Det saknas genomgående beskrivningar av förebyggande program som inspirerats av idéer om fysiska miljöåtgärder och situationell prevention. Överlag ges intryck av att preventionsarbetet gällande anlagd brand har utvecklats utan kontakt med mer generell forskning om brottsprevention och folkhälsoorienterat preventionsarbete. Det innebär bl.a. att man missat de senaste decenniernas viktiga genombrott vad gäller: a) optimism om programutformning och utvärdering med vetenskaplig metodik; b) allmänt erkännande för satsningar på fysiska miljöåtgärder och förändringar av den konkreta brottsituationens villkor; c) betoning av vikten att bättre matcha åtgärder, t.ex. informationsinsatser och målgrupp.

Det svenska förebyggande arbetet drivs och samordnas av MSB och kommunerna. På den kommunala nivån finns ett tämligen väl utvecklat samarbete mellan de kommunala räddningstjänsterna och olika myndigheter (främst skola och socialtjänst), försäkringsbolag samt frivilliga krafter (t.ex. Svenska Brandskyddsföreningens avdelningar). Innehållsligt finns en dominans för informationsinsatser och pedagogiska påverkansprogram. Systematiska riksbedömningar på basis av särskilt framtagna bedömningsinstrument, liksom särskilda behandlingsinsatser, förekommer knappast alls. Däremot finns åtskilliga exempel på fysiska miljöförändringar och situationell kontroll (t.ex. installation av övervakningskameror). Vår bedömning är att det finns mycket att vinna på ökad samverkan och samordning på både nationell och lokal nivå. På nationell nivå bör etableras ett koordinerat samarbete mellan de myndigheter som har ansvar för förebyggande åtgärder som rör barn och ungdomar, t.ex. MSB, BRÅ, Skolverket, Socialstyrelsen och Statens Folkhälsoinstitut.

Utvärderingen av de lokala åtgärder som utvecklats av Räddningstjänsten i Storgöteborg – det s.k. HÄFA-arbetet och HÄFA i 5:an – visar att de haft stor betydelse, och att de i hög grad fungerat och fungerar väl i förhållande till målbeskrivningarna. Här finns både på koncept- / programnivå och på konkret detaljnivå viktiga kunskaper och erfarenheter att föra vidare i det

fortsatta nationella utvecklingsarbetet. Samtidigt finns det, som vi påtalar, aspekter och detaljer som behöver förändras och förfinas.

Vad gäller frågan om det förebyggande arbetet främst bör utvecklas med avseende på brand-specifika omständigheter eller utformas i linje med generella preventionsinsatser som rör barns och ungdomars förutsättningar och behov, är våra slutsatser dessa:

- Insatser som tar sikte på att förändra drivkrafter och utlösande faktorer bör utformas i enlighet med resultat från forskning om generella preventionsinsatser.
- Dessa behöver förenas med åtgärdsinriktad kunskap om faktorer som rör brandanläggelsens särskilda egenskaper: eldens lockelse och de särskilda betingelser som präglar tillvägagångssätt och utvecklingsförlopp.

Beträffande framtida forskning vill vi, mot bakgrund av vår granskning av tidigare forskning, särskilt peka på behovet av forskning inom följande områden:

- Social interaktion och dynamik när ungdomar i grupp anlägger brand.
- Fördjupade studier av den lilla grupp ungdomar som ofta återfaller i mordbrand och som svarar för ett relativt stort antal anlagda bränder.
- Nationella jämförelser med inriktning på mer avgränsade företeelser, t.ex. skolbränder, anlagd brand i samband med sociala oroligheter och bränder där olika former av extremism utgör drivkraften.
- Effektstudier med inriktning på olika åtgärdstyper och arbetsformer.

Tidigare forskning – nationell och internationell

Inledning

Mängden vetenskapliga artiklar och böcker om anlagd brand är inte speciellt omfattande, särskilt inte när ämnet avgränsas till att gälla samhälls- och beteendevetenskapliga perspektiv. En sökning i databasen *PsycInfo*, som indexerar artiklar, böcker, avhandlingar etc. inom ämnesområdet psykologi i vid mening, från 1800-talet och framåt, ger 394 träffar för kollegialt granskade arbeten om mordbrand (arson) respektive 135 alster om brandanläggelse (firesetting). En motsvarande sökning i databasen *Sociological Abstracts*, som indexerar den internationella litteraturen inom sociologi och närliggande ämnen, ger inte mer än 90 träffar på "arson" för kollegialt bedömda artiklar, recensioner, konferenspapper etc. för perioden 1968 – 2012. Söker man på termen "firesetting" blir det ännu mindre; 11 kollegialt bedömda alster under samma period.

Det verkar inte heller vara så att publiceringsfrekvensen ökat under det senaste decenniet. Nedan visas ett diagram från en sökning på termerna "arson" och "firesetting" i *Google Ngram*, som indexerar förekomsten av ord i böcker.

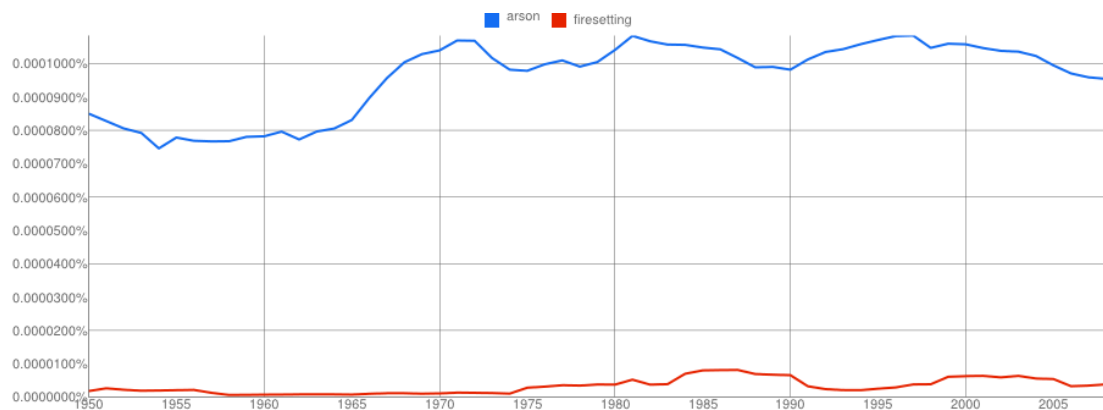

Diagram 1: Förekomsten av termerna "arson" och "firesetting" i böcker – körning med Google Ngram 2012-06-29.

Utgivningen på svenska är på motsvarande sätt mycket begränsad. En sökning i SWEPUB som indexerar artiklar, konferensbidrag, avhandlingar m.m. som publicerats vid svenska lärosäten ger totalt 13 träffar på sökord som anlagd brand, mordbrand, skolbränder och lek med eld. Notera att det här rör sig om publiceringar inom alla ämnesområden. En förutsättning för att publiceringen ska tas med är att den är registrerad i lärosätets publiceringsdatabas, vilket sannolikt leder till viss underrapportering (särskilt av äldre publikationer).

Samhälls- och beteendevetenskaplig litteratur om anlagd brand kan indelas och behandlas på olika sätt. I det tidigare avsnittet om olika empiriska material har vi pekat på viktiga skillnader mellan studier baserade på stora generella urvalsgrupper och studier baserade på små selekterade grupper, där urvalet i förväg är bestämt av det fenomen som man vill förstå och förklara (anlagd brand). I detta avsnitt använder vi dock en annan indelningsgrund och följer i spåren av Putnam & Kirkpatrick (2005), som i en översiktsartikel av forskningen om ungas brandanläggelse gör följande indelning:

- Kartläggningar
- Typologier
- Etiologi (orsakssamband)
- Ingripanden, kontroll och behandling

Framställningen baseras på en litteraturgenomgång av äldre och nyare forskning om anlagd brand, nationell och internationell. Särskild vikt i urvalet har lagts vid översiktsstudier (Davis & Lauber 1999; Slavkin & Fineman 2000; Kolko 2002; Putnam & Kirkpatrick 2005; Gannon & Pina 2010; Dickens & Sugarman 2012; MacKay et al. 2012). I de fyra avsnitten har vi vinnlagt oss om att framför allt framhålla robusta forskningsresultat i betydelsen att a) de återkommer över tid; b) de har producerats i ett flertal olika studier; c) de återfinns i studier baserade både på generella urval (befolkningen i stort eller t.ex. skolelever) och små selekterade urval (mordbrandsdömda eller brandanläggare som fått vård).

Kartläggningar

I studier med kartläggande syfte förekommer dels undersökningar av prevalens (omfattning och spridning) och/eller undersökningar med huvudintresse för karakteristiska egenskaper. Primärt rör det egenskaper hos dem som anlägger brand, men det förekommer också betoningar av särdrag ifråga om motiv, tillvägagångssätt och objektens beskaffenhet. Låt oss börja med frågor som rör utbredning och spridning av anlagd brand, och vi gör det med hjälp av uppgifter från en stor amerikansk epidemiologisk undersökning (Blanco et al. 2010, se också Dickens & Sugarman 2012). Det är den största kartläggning som gjorts med frågor som rör brandanläggelse, och den omfattar 43 000 personer över 18 år, vilka intervjuades åren 2001/2002. Resultaten visar att 1,13% av de tillfrågade uppger att de någon gång under livet anlagt brand. Procenttalet kan verka blygsamt, men i faktiska tal rör det sig om ca 2,4 miljoner amerikaner som i enlighet med frågans formulering någon gång anlagt brand.⁷ En betydligt mindre studie med ett generellt urval av vuxna i Storbritannien har gjorts av Gannon et al. (2010). Urvalet

⁷ Eftersom erfarenheter av anlagd brand från personer som vid det aktuella frågetillfället var under 18 år inte finns med, är siffrorna en underskattning av den faktiska omfattningen.

omfattade 158 deltagare (49 män och 109 kvinnor) som rekryterades via universitets- och publika forum. Deltagarna var i åldrarna 18 – 70 år. Resultaten visar att 11% uppgav att de avsiktligt anlagt brand.

Annars är kartlägningsstudierna oftast inriktade på barn och ungdomar och riktade till skolelever i varierande åldrar. En amerikanska sådan med inriktning på tonåringar (12 – 17 år), genomfördes av Chen et al. (2003). Totalt omfattades 4 595 personer och data hämtades från 1995 års undersökning av ”National Household Survey on Drug Abuse”, som för nämnda åldersgrupp även innehåller frågor om brandanläggelse. I urvalet uppgav 6,3 % att de hade anlagt brand åtminstone en gång under de senaste sex månaderna, och av dessa var pojkarna i majoritet. MacKay et al. (2009) genomförde år 2005, i och omkring Ontario i Kanada, en undersökning som omfattade 3 965 elever i årskurserna 7 – 12. Fenomenet brandanläggelse indelades med avseende på anläggarna i fyra kategorier: de som inte anlagt brand, de som någon gång anlagt brand, de som anlagt brand en till tre gånger under de senaste 12 månaderna (lågfrekventa) och de som under samma tid anlagt brand mer än tre gånger (högfrekventa). Resultaten visar att 27 % rapporterade att de anlagt brand under det senaste året: 13,7 % angav ett eller två tillfällen, och 13,5 % angav tre eller fler tillfällen. Brandanläggelse visade sig vara vanligast bland pojkar och bland dem som gick i motsvarande högstadium/gymnasium. Åtskilliga flickor rapporterade att de någon gång anlagt brand, men få uppgav att de varit involverade i mer än en eller två incidenter. I en skolstudie från södra Australien (Martin et al. 2004) ingick 2 596 13-åringar från 27 skolor. Syftet var att undersöka sambanden mellan brandanläggelse, antisocialt beteende och familje- och föräldrafaktorer. Resultaten visar att 11 % av pojkarna och 3 % av flickorna någon gång anlagt brand. De som anlagt brand och därtill uppvisade tecken på allvarligt antisocialt beteende utgjorde 5,9 % av pojkarna och 1,7 % av flickorna. En italiensk studie av Del Bove et al. (2008) omfattade 576 elever i åldrarna 11 – 18 år (311 pojkar och 256 flickor). I denna undersöktes bl.a. förekomsten av brandanläggelse, sambanden med olika psykopatologier och social missanpassning samt personliga egenskaper. Den gjordes under perioden 1994 – 1998 på två skolor strax utanför Rom. Resultaten visar att nära en av tre (29 %) angav att de varit involverade i brandanläggelse (handlingen inte specificerad), och ca 40 % inom denna grupp hade anlagt brand mer än en gång. 15 % av de som anlagt brand vid frågetillfället 1994 hade också gjort det på nytt därefter (enligt frågetillfället 1998). Enbart 2% av de som vid första frågetillfället (1994) uppgav att de inte hade anlagt brand hade enligt egen uppgift gjort det vid andra frågetillfället.

I en tidig svensk skolundersökning (SOU 1961:1) som gjordes inom ramen för 1956 års klientundersökning, visar Elmhorn att i genomsnitt 9% av de yngre eleverna (9-11 år) och i genomsnitt 7 % av de något äldre eleverna (12-14 år) hade ”anlagt eld som varit eller kunnat bli farlig”. Undersökningen omfattade 1 684 elever (knappt 60% pojkar och drygt 40% flickor) som gick i nio skolor i Stockholm åren 1959/60. En senare svensk kartlägningsstudie är Terjestams och Rydén's arbeten (1999, 2002). Urvalet för undersökningen omfattade totalt 1 050 barn i Mellan- och Sydsverige samt 60 mödrar. Förutom att intervjuas fick en del av barnen och mödrarna även besvara enkätfrågor. Resultaten visar att de flesta barn leker med

eld, särskilt i åldrarna 12–14 år (80 %). Ett vanligt motiv för eldlekar hos barn är nyfikenhet och att de är uttråkade. Flertalet barn leker med eld både när de är ensamma och i grupp. Eldlekar bland 12–14-åringar är ett utpräglat gruppfenomen. Yngre barn tänder eld på papper, pinnar etc. medan tonåringar (13–16 år) även ”leker” med bensin, spray etc. En ytterligare svensk studie baserad på ett slumpmässigt urval ingår i Perrin-Wallqvists avhandling från 2006. Uppgifterna för män (18 år) är hämtat från dåvarande Pliktverkets undersökningar och uppgifterna om kvinnor (18-19 år) baseras på ett urval av elever som antingen gick i gymnasiet eller på en yrkesförberedande utbildning (totalt 45 kvinnor). Av resultaten framgår att 70 % av männen uppgav att de lekt med eld som barn. För männen skedde det i huvudsak när de gick på lågstadiet, men även i åldersintervallet 12–15 år. Ingen av männen rapporterade att de lekt med eld i 18-årsåldern. Motsvarande siffra för kvinnorna var 44 %. Av dessa uppgav ca hälften att de som tonåringar fortsatt att leka med tändstickor såsom de gjort som barn.

Framträdande vid en jämförelse av undersökningarna är de stora skillnaderna ifråga om uppgifterna om fenomenets utbredning och förekomst. Både i studier avseende vuxna och i studier baserade på uppgifter om tonåringar (skolelever) är differenserna stora: mellan drygt 1 % och 11 % i den första gruppen och mellan drygt 6% och 29% i den andra. I två av de nämnda svenska undersökningarna är uppgifterna om barns eldlekar skyhögt högre. Differenser som dessa har tidigare uppmärksammats av bl.a. MacKay et al. (2012 a, 2012 b) som anger att skillnaderna är stora bland kartläggningsstudier med både generella urval och med små kliniska. Vad kan det bero på?

Den främsta anledningen är att det saknas en vedertagen definition av beteckningen brandanläggelse (detsamma gäller även beteckningen eldlek) (Kolko 2002). Behovet av att skilja på benämningar som eldlekar och anlagd brand påtalas återkommande i litteraturen (Gaynor 2002; Putnam & Kirkpatrick 2005; Fritzson et al. 2011). Eldlekar avser i allmänhet barns nyfikenhet och deras experimenterande med eld. Dessa aktiviteter är ofta oavsiktliga i betydelsen att det saknas uppsåt och illvilja (att orsaka skada). Explicita inslag av normbrott hör mer sällan till bilden. Brandanläggelse räknas däremot oftast som en avsiktlig handling, oavsett om motiven är instrumentella eller expressiva. Medvetenheten om ett uttryckligt normbrott är mera påtaglig, och detta inslag – den avvikande handlingen som uttryck för frustration, protest, identitetsmarkering etc. – är en betydelsefull komponent i motivbilden. Till viss del överlappar distinktionen en annan viktig gränsdragning; den mellan barn och tonåringar/ungdomar. Medan eldlekar är en vanlig aktivitet bland barn, framstår brandanläggelse som ett relativt mindre spritt beteende bland tonåringar och ungdomar (under adolescensen). Lilja (2011) framhåller som ett viktigt resultat från sin studie om attityder och normer kring anlagd brand bland högstadiungdomar och skolpersonal att ungdomarna ofta är osäkra på skillnaden mellan anlagd brand och eldande. Det senare tenderar att uppfattas som att ”hålla på” med tändare eller tändstickor utan att det riktigt räknas som att anlägga brand. Uppenbarligen finns en mängd händelser som rör eldande, som en del uppfattar som problematiskt, dock utan att det tillskrivs samma allvarlighetsgrad som anlagd brand.

Även om frågan avser anlagd brand kan varierande och oprecisa formuleringar leda till både över- och underrapportering. Formuleringen i den först nämnda studien (Blanco et al. 2010) låter så här: ”Har du någon gång i ditt liv anlagt brand i syfte att förstöra någon annans egendom eller bara för att se det brinna?” Här ges utrymme för rapportering av legitima aktiviteter såsom eldning av skräp, samtidigt som svaranden kanske underlåter att rapportera brand som anlagts i syfte att förstöra något som han/hon själv äger (t.ex. en bil eller ett skjul i syfte att få ut försäkringsersättning). I Elmhorns skolundersökning från decennieskiftet 1950/60 löd frågan ”Har du anlagt eld som varit eller kunnat bli farlig?” Här får eleven själv göra en farlighetsbedömning, vilket sannolikt ger betydande variationer internt, samtidigt som externa jämförelser med undersökningar där frågorna formulerats annorlunda försvåras. För att ytterligare illustrera riskerna med över- och underrapportering kan frågornas utformning i två nutida skolstudier nämnas. I MacKays et al. (2009) kanadensiska undersökning var frågan formulerad så här: ”Hur många gånger under de senaste 12 månaderna har du satt eld på något som du inte förväntades göra?” och i Martins et al. (2004) australiska motsvarighet var frågan utformad som ett påstående att svara ja eller nej på: ”Jag har för nöjes skull satt eld på saker på offentliga platser”. Betoningarna varierar som synes med fokus på tillhörighet (annans egendom), framhållande av farlighet (farlighetsbedömning), det ej förväntade (norbrottet), platsens betydelse (offentligheten) och motivet (för nöjes skull). Sistnämnda fråga är tydligt inspirerad av ett motivkriterium som brukar förknippas med beteendestörning. Ett annat skäl till skillnaderna hänger samman med hur tidsavgränsningen görs. I undersökningar med frågor där formuleringen är av typen ”någon gång” finns risk för både över- och underrapportering. Förmågan att i efterhand minnas och kunna skilja på legitim och illegitim brandanläggning och mellan eldlek och brandanläggning varierar med ålder, och från person till person. Övriga metodproblem som aktualiseras av denna typ av frågeundersökningar har berörts i ett tidigare avsnitt (se Andersson 2011 för en fördjupad diskussion).

Kartläggningsstudiernas andra intresseområde gäller brandanläggarnas (gärningspersonernas) kännetecken. Vad utmärker dem? På vilka sätt skiljer de sig från befolkningen i stort, eller i förhållande till andra jämförbara grupper. Sammanfattningsvis framträder följande mönster i litteraturen:

Det finns en stark dominans av unga män. I amerikanska studier framhålls därtill ofta att det är vita unga män. Medianåldern i åtskilliga urval (förutom skolundersökningar) ligger kring 25 – 28 år. Enligt det svenska lagföringsregistret är medianåldern för personer lagförda för mordbrand/grov mordbrand 27 år. Brandanläggelse framhålls därför ofta som ett ungdomsproblem, vilket stöds av kriminalstatistikens uppgifter om att ungdomar i USA utgör ca 50 %, i Storbritannien ca 40% och i Kanada ca 45% av dem som rättsligt hanteras för mordbrand (MacKay et al. 2012). Motsvarande svenska siffror under perioden 1995 – 2008 är 44 % (15 – 25 år). I detta sammanhang ska dock noteras att både straffbarhetsåldern och åldersintervallet för

särskilda ungdomspåföljder varierar mellan olika länder.⁸ Så var exempelvis 35 % av de ungdomar som 1998 anhölls för mordbrand i USA under 15 år (Hardesty & Gayton 2002). Brandanläggelse är således ett problem med ovanligt stort inslag av ungdomar, något som dock inte bör skymma att mer än hälften av de som lagförs är vuxna personer.⁹

Kvinnor svarar för en betydligt lägre andel av anlagda bränder. Det gäller både sett till undersökningar med stora generella urval och med små urval av mordbrandsdömda eller personer som genomgått behandling. Det är i sig inte överraskande eftersom kvinnor, generellt sett, begår brott i betydligt mindre utsträckning än män. Sakläget för svenska förhållanden kan uttryckas i kvoten 1:5 (all lagförd brottslighet), dvs. kvinnor svarar för ca 20 % av den lagförda brottsligheten. I vår genomgång av internationell forskning om brandanläggelse förekommer relationstal på både 1:6 och 1:9 (Gannon & Pina 2010; MacKay et al. 2012). Bland svenska ungdomar som lagfördes för mordbrand/grov mordbrand åren 1995 till 2008 var kvoten 1:5. Könsskillnaden inom detta område uppträder tidigt, kvinnor tycks i allmänhet börja anlägga brand i senare ålder, och de anlägger inte lika ofta brand vid flera tillfällen (MacKay et al. 2012). Andra demografiska kännetecken (för vuxna brandanläggare) pekar på att de ofta är ensamstående (har aldrig varit gifta), genomgående är lågutbildade och har yrkeserfarenheter från okvalificerade arbetsområden (Dickens & Sugarman 2012). En del forskning om vuxna brandanläggare framhåller social missanpassning till följd av relationsproblem som ett karaktéristiskt drag (Davis & Lauber 1999).

Barn och ungdomar som anlägger brand har, enligt den internationella forskningen, ofta vuxit upp under fattiga förhållanden och med föräldrar som försummat barnet, eller som av olika skäl inte har förmått att ge en god omvårdnad (Davis & Lauber 1999; Gannon & Pina 2010; MacKay et al. 2012; Dickens & Sugarman 2012). Uppgifter om en frånvarande förälder, liksom uppgifter om föräldrars brottslighet samt övergrepp på barn förekommer. När det gäller brotthistorik hos unga brandanläggare finns en omfattande samsyn om tydliga samband mellan brandanläggning och erfarenhet av annan brottslighet. Inget tyder dock på en specialisering i betydelsen att någon viss brottstyp dominerar inom den övriga brottsligheten. Sambanden med tillgreppsbrott framstår som klarare, men det finns också uppgifter om anknytning till våldsbrott. Förutom direkt brottslighet finns uppgifter som tyder på samband mellan brandanläggelse och antisocialt beteende (skolk, drogbruk, olovlig körning, skadegörelse, omdömeslöshet och hänsynslöshet mot andra). Förekomsten av antisocialt beteende ska dock inte förväxlas med att det skulle föreligga en konstaterad antisocial personlighetsstörning hos den unge. På liknande sätt finns observerade samband mellan anlagd brand och bruk/missbruk av alkohol- och narkotika. Sambanden med alkoholbruk-/missbruk förefaller tydligare, framför

⁸ Straffbarhetsåldern i olika länder varierar från t.ex. 7 år i Irland och USA till 18 år i t.ex. Belgien och Peru, se Rutter, Giller & Hagell 1998:26.

⁹ Notera i detta sammanhang Gerles (1943:55) bestämda slutsats om att "... mordbrandsbrottet är i Sverige intet typiskt pubertets- eller ungdomsbrott", som han grundar på en undersökning av mordbrandsdömda åren 1931-1940.

allt när det gäller vuxna brandanläggare. Alkoholpåverkan, alternativt uppenbar berusning, är inte ovanligt i samband med själva brandanläggelsen (Inciardi 1970; Davis & Lauber 1999; Dickens & Sugarman 2012). Dessa samband är dock inte liktydigt med att det överlag skulle föreligga ett konstaterat alkohol- eller narkotikaberoende hos brandanläggare.

När det gäller psykologiska egenskaper finns inom den internationella forskningslitteraturen återkommande uppgifter om att unga brandanläggare kännetecknas av lågt självförtroende och hög nivå av ångest, skuld och nedstämdhet. Inåtvänd fientlighet och självbesträffning förekommer (Davis & Lauber 1999; Gannon & Pina 2010; MacKay et al. 2012; Dickens & Sugarman 2012; jfr också Terjestam & Rydén 1999 och Terjestam 2002). Kommunikationsförmågan bedöms ofta som svag. Andra delvis motsägande uppgifter pekar på låg självkontrollsförmåga. De diagnosticerade störningstillstånd och sjukdomar som förekommer är framför allt antisocial personlighetsstörning samt samband med schizofreni och affektiva störningar (undersökningar baserade på kliniska urvalsgrupper). De historiskt omskrivna kopplingarna mellan brandanläggelse och sexuella störningar, liksom förekomsten av renodlad pyromani, får däremot knappast något stöd i dagens forskning (Gannon & Pina 2010; Dickens & Sugarman 2012; MacKay et al. 2012).

Typologier

En typologi är en sammanfattande renodling av ett fenomenens utmärkande egenskaper. Den ska, idealt sett, på ett enkelt, uttömmande och stringent vis summera den empiriska variationen och komplexiteten som kännetecknar en företeelse, ett beteende, ett förhållande, en social grupp etc. Typologikutveckling har sedan länge haft en stark ställning inom forskningsfältet om anlagd brand. Sannolikt beror det på frånvaron av en utvecklad teoritradition och avsaknaden av empiriskt styrka teorier. Det kan i sin tur hänföras till en stark ställning för psykoanalytisk teori och metod inom detta fält, med betoning på kunskapsutveckling genom induktiv slutledning baserad på observationer från kliniska fall. Under senare tid, från 1970-talet och framåt, kan dock noteras en utveckling som innebär intresse för andra urvalsgrupper än de kliniska, flerdimensionella teorier och multivariata analyser. I linje därmed har också typologierna utvecklats. Från typologier med enkla motivbetoningar med en ofta oklar gränsdragning mot persondrag och diagnosticerade störningstillstånd, till deduktivt orienterade typologier baserade på bredare datamaterial, indikatorer på beteendemässiga variationer och med bättre empirisk validitet (Putnam & Kirkpatrick 2005; Doley 2011; Del Bove & MacKay 2011; Dickens & Sugarman 2012). I det följande ger vi exempel på typologier som återspeglar denna utveckling. Det ska noteras att merparten typologier avser vuxna brandanläggare. Med tanke på vår studies syfte har vi bemödat oss om att särskilt betona typologier med giltighet för barn/ungdomar.

Lewis & Yarnell (1951) utvecklade genom en mycket omfattande och djupgående studie en mönsterbildande typologi baserad på kliniska data och uppgifter från försäkringsbolag. Sammantaget ingick 1 145 manliga och 200 kvinnliga brandanläggare. Därtill inkluderades även en grupp barn/ungdomar under 16 år: 220 pojkar och 18 flickor. Fem kategorier av anlagd brand (motiv) urskiljdes: icke-avsiktlig brandanläggelse, brandanläggelse till följd av vanföreställningar, erotiskt relaterad brandanläggelse (klassisk pyromaniteori), brandanläggelse som hämnd samt barn som anlägger brand som uttryck för ofog/bus eller spänning. Hos författarna finns en för tiden typisk anknytning till Freuds teori om samband mellan sängvätning och brandanläggelse och till annan psykoanalytiskt orienterad forskning om anlagd brand.

Inciardi (1970) konstruerade en motivtypologi baserad på ett betydligt mindre material, omfattande 138 dömda mordbrännare som var villkorligt frigivna från staten New Yorks fängelse åren 1961-1966. Han sammanställde data om de dömdas personliga och sociala förhållanden samt deras straffhistorik och psykiska hälsotillstånd. Typologin omfattar sex handlingskategorier med följande motivbetoningar:

- 1) Hämnd
- 2) Spänning
- 3) Missnöje (institutionsintagna personer som anlägger brand i syfte att få förflyttning)
- 4) Försäkringsbedrägeri

- 5) Skadegörelse
- 6) Dölja annan brottslighet

Wiklund (1983) har utvecklat en tvådimensionell typologi, baserad på en grundlig studie av 208 brandanläggare som dömts för mordbrand eller grov mordbrand åren 1977-1981. Av dessa var 185 män (89 %) och 23 kvinnor (11 %), och medianåldern var 29 år. Undersökningen omfattade även en kontrollgrupp på 100 personer, slumpmässigt sammansatt, vilka genomgått rättspsykiatrisk undersökning för andra brott under samma period. Med referens till psykologisk motivationsteori indelar Wiklund brandanläggare i två huvudgrupper: en som karakteriseras av målinriktning (vinningsorienterad) och en som präglas av reaktivt (känslomässigt) handlande, varav den senare är den vanligaste. Sammanfattningsvis innefattar Wiklunds typologi dessa kategorier:

Typ A. Målinriktad (vinningsorienterad) brandanläggelse (20 %)	Typ B. Reaktiv (känslomässig) brandanläggelse (80 %)
Ekonomiska syften	Isolerad respektive upprepad
Döljande av annat brott	Tidsbegränsad kris eller långvarigt kaos (utlösande faktorer)
Förflyttning/flykt	Känslor i samband med branden
Vårdkrav	Oplanerade/oförutsedda fördelar av branden
Politiska syften o dyl.	

Fineman (1995) har utvecklat en typologi utifrån erfarenheter från det förebyggande arbete han bedrev i Kalifornien på 1970-talet (mer om detta i avsnittet *Ingripanden, kontroll och behandling*). I sin typologi separerar han särdrag för unga och vuxna brandanläggare. Återgivningen nedan är hämtad från en sammanfattning gjord av Slavkin (2000), med betoning på kännetecknen som utmärker barn/ungdomar. De två första typerna definierar Fineman som icke-patologiska, medan övriga under hänvisning till olika grunder sorteras under rubriken patologiska.

Typ av brandanläggare	Kännetecken
Nyfikenhet	Typfallet är ett barn som av nyfikenhet tänder eld, som inte förstår konsekvenserna. Ingen avsikt att orsaka skada.
Olycksartat	Avser ofta barn, eller tonåringar som leker "vetenskapsman". Inget destruktivt motiv.

”Rop på hjälp”	Omfattar personer som medvetet eller undermedvetet vill uppmärksamma omvärlden på att de har personliga problem. Ingen avsikt att skada andra.
Brottsligt	Omfattar profitmotiv eller avsikt att dölja annan brottslighet. Skadegörelse och hatbrott är andra inslag i denna kategori. Skadar sällan andra personer, men de materiella konsekvenserna kan vara betydande.
Svårartad störning	Inkluderar ungdomar med självskadebeteende, liksom ungdomar som är paranoida och psykotiska, och för vilka eldfixeringen utgör en avgörande faktor för den psykiska störningens utveckling. Känslor som väcks av brandanläggelsen ger förstärkningseffekter, vilket innebär stor sannolikhet för att beteendet ska upprepas.
Kognitiv funktionsnedsättning	Omfattar utvecklingsstörda och barn/ungdomar med andra typer av kognitiva funktionsnedsättningar. Brist på omdöme och handlingsinsikt. Motiv att orsaka skada saknas, men brandanläggelser av denna typ kan leda till avsevärda materiella skador.
Sociokulturell typ	Hit hör varierande typer som förenas av syftet att väcka sympati hos anhängare, vinna stöd för vad som uppfattas vara en rättfärdig sak, samtidigt som motståndare åsamkas skada. Det kan gälla religiöst färgade gärningar, eller satanistiskt inspirerade, eller brandanläggelse med syfte att väcka uppmärksamhet för någon annan angelägenhet. Även bränder som anläggs när det råder okontrollerad masshysteri inbegrips.

Forskningslitteraturen erbjuder åtskilligt fler exempel på typologier. Den innehållsliga kärnan i dessa, med huvudsakligt fokus på motiv, kan sammanfattas med hjälp av den översikt som Betsinger (2006) gjort. Den kan ses som en slags meta-typologi, som särskiljer och diskuterar olika motivtyper utifrån en omfattande genomgång av forskningen inom området. Sammanfattningsvis säger den följande:

Motiv	Beskrivning (karaktistika)
Skadegörelse	Det vanligaste motivet, syftet är att utmana auktoriteter, bota ledan (ersätta det tråkiga) och orsaka förstörelse. Vanligen tonåringar och unga vuxna. Eftersom det ofta är ungdomar är målet ofta byggnader/miljöer som dominerar de ungas liv – t.ex. skolor. Gärningspersonerna bor ofta i närområdet och begår brotten under helger eller på eftermiddagar, ovanligt att de är alkohol-/drogpåverkade. Ca hälften av gärningspersonerna stannade kvar

	på brottsplatsen efter att de anlagt brand. Oftast män, vanligt med bakgrund från fattiga familjer. Personer med upprepade mordbränder av detta slag kommer däremot från stabila medelklassfamiljer.
Uppmärksamhet	Den andra mest vanliga kategorin. Kan delas in i: spänningssökare, uppmärksamhetssökare och bekräftelsesökare samt sexuellt avvikande personer. Oftast tonåringar och unga vuxna som uppvisar drag av social missanpassning även om de kan ha medelklassbakgrund. Gärningspersoner av detta slag befinner sig ofta i närheten av brandplatsen och bebländar sig med åskådare (t.ex. det klassiska fallet med brandmannen som pyroman). Begår oftast brotten ensamma. Personer med upprepade mordbränder är oftast ensamstående vita män (amerikanska data).
Hämnd	Ett flertal kategorier: käresta som separerat, konflikter med grannar, missnöjda anställda – personer som ”vill ge igen”. Ofta vuxna, vanligen från lägre socialgrupper, men bättre utbildade än gärningspersoner i de båda föregående typerna. Kvinnor återfinns framför allt i denna grupp. Mål för mordbrand av detta slag kan vara individer, företag, myndighetsbyggnader, grupper av individer som t.ex. rivaliserande gäng. Gärningspersoner med upprepade mordbränder angriper vanligen institutioner och samhället (myndigheter).
Brottsdöljande	Mordbranden är sekundär till ett brott man vill dölja. Ofta ensamstående män med bakgrund i lägre socialgrupper. I stort sett alla hade noteringar om tidigare brottslighet. Gärningspersonerna kan agera tillsammans. Vanligt med alkohol-/drogpåverkan.
Profitinriktade	Ofta den minst emotionellt engagerade av gärningspersoner, oftast inhyrd av konkurrerande företag eller stridande individer/grupper som är ute efter försäkringspengar. Använder ofta ett mer sofistikerat tillvägagångssätt med t.ex. sprängladdningar. Bor och vistas i allmänhet långt ifrån brottsplatsen (ingen lokal anknytning). Oftast ensamma män i åldern 25 till 40 år.
Extremism som drivkraft	Begår brott i syfte att sprida rädsla och avskräcka. Den minst undersökta typen av mordbrand. Ovanlig. Exempel på brott är bränder riktade mot abortkliniker och djurlaboratorier.

Canter & Fritzon (1998) har utvecklat en ofta citerad typologi, baserad på beteendeindikatorer snarare än tillskrivna motiv. Det empiriska materialet är hämtat från brittiska mordbrandsdomar, inklusive förundersökningar, gällande 175 personer från åren 1991 till 1996. I likhet med Wiklund särskiljer de två huvuddimensioner: instrumentell respektive expressiv. Indelningen

appliceras på både personer och objekt, vilket ger en typologi med fyra kategorier som har följande särdrag:

- Expressiva personorienterade bränder: inre drivkrafter, önskan om uppmärksamhet, självmordsförsök, ”rop på hjälp”.
- Instrumentella personorienterade bränder: tydligt syfte, ofta en föreliggande konflikt och en urskiljbar utlösande faktor, hämndinriktad mordbrand, kan ha föregåtts av hot/våld.
- Expressiva objektsorienterade bränder: relation till objektet, inre drivkrafter, föregås av en emotionellt laddad händelse, kommunikativ mordbrand, ofta offentliga byggnader.
- Instrumentellt objektsorienterade bränder: tillfällesartat, situationella förhållanden som erbjuder möjligheter, ofta grupp av unga brandanläggare, samband med annan brottslighet (skadegörelse, inbrott).

Författarna betonar att typologin styrker uppfattningen att mordbrand har flera mycket olika psykologiska ursprung och drivkrafter. En del anlagda bränder har ett tydligt samband med en socialt avvikande livsstil och förekomst av annan brottslighet. Andra anlagda bränder har ett tydligt samband med självdestruktiva tendenser, medan ytterligare andra uppvisar samband med personernas begränsade förmåga att utveckla sociala relationer. Anlagd brand kan också vara ett sätt (ett medel) att uttrycka ilska och frustration.

Santtila et al. (2003) tillämpar Canters och Fritzens modell på ett urval av domar rörande ungdomar, från samma ursprungsmaterial av brittiska mordbrandsdomar, omfattande 66 personer (i stort sett enbart män) i åldersintervallet 6 – 17 år (enbart två personer under 10 år). Författarna konstaterar att den tematiska strukturen med två dimensioner (expressiv och instrumentell) innefattande både person och objekt är tillämpbar även på unga brandanläggare. Beträffande bakgrundsfaktorer görs en uppdelning i socialt avvikande/brottsliga respektive deprimerade brandanläggare, varav den förstnämnda dominerar (jfr Wiklunds undersökning med vuxna brandanläggare där förhållandet var det omvända). Kännetecknen för de fyra temana sammanfattas så här:

- Expressiva personorienterade bränder: förövarna bor inte med föräldrarna, kvinnor i flertal, diagnos för depression eller beteendestörning. Känslomässiga problem som underliggande faktor.
- Instrumentella personorienterade bränder: ett uttryck för kriminalitet, tidigare domar för skadegörelse och mordbrand.

- Expressiva objektsorienterade bränder: förövarna bor inte med sina föräldrar, kan också vara institutionsintagna, har tidigare anlagt brand, diagnosticerad personlighetsstörning, ett utåtriktat sätt att hantera känslomässiga problem (dominans för män).
- Instrumentella objektsorienterade bränder: män som bor med föräldrar, tidigare domar för stöld, inbrott och skadegörelse. Sannolikt att tidigare brandanläggelse förekommit.

Jämfört med Canters & Fritzens resultat betonar Santtila et al. följande förhållanden:

- Ungas brandanläggelse sker oftare i grupp.
- Mordbrand som tecken på ungas förtvivlan kan uttrycka mer desperata självmordstankar.
- Bilbränder är för unga ett uttryck för känslomässigt utåtriktat handlande (jämfört med vuxnas som är instrumentellt, jfr försäkringsbedrägerier).
- Angrepp på offentliga byggnader, undantaget skolor, inordnas i kategorin instrumentella objektsorienterade bränder (inte expressiva).
- Samband föreligger mellan det expressiva temat och psykopatologiska drag.
- Det expressiva persontemat korrelerar tydligt med kvinnligt kön.
- Från och med 12 års ålder utvecklas ungas brandanläggelse från nyfikenhet och experiment till andra motivteman, vilka kan hänföras till varierande psykologiska ursprung.

Ett avslutande exempel erbjuder Del Bove & MacKay (2011) som utifrån ett urval av 240 brandanläggare (215 pojkar och 25 flickor) i åldrarna 4 till 17 år i Toronto, Kanada, har utvecklat en typologi med tre olika grupper:

- 1) Konventionella förhållanden och begränsad frekvens av brandanläggelse (38 %).
- 2) Instabila hemförhållanden och moderat frekvens av brandanläggelse (37 %).
- 3) Bakgrund av multiproblemtyp och omfattande frekvens av brandanläggelse (25 %).

Den första gruppen uppvisade minst allvarliga särdrag och minst antal individuella och socialt miljörelaterade riskfaktorer. Gruppen kännetecknades av att brandanläggande och första kontakt med psykisk hälsovård inträffade något senare än för övriga två grupper.

Den andra gruppen uppvisade högre grad av brandanläggande i tidigare ålder, hade ett större intresse för eld, och hade riktat angreppet mot flera olika typer av mål och använt olika antändningsmetoder. Här identifierades mer av relationsproblem och problem med uppmärksamhet/koncentration liksom extroverta beteenden. Särskilt kännetecknande var låg grad av föräld-

raomsorg, utsatthet för övergrepp (75% inom denna grupp) samt extremt hög grad av omhändertagande inom barnavård.

Den tredje gruppen uppvisade genomgående mer allvarliga särdrag, både ifråga om brandanläggelse och individuella och miljörelaterade faktorer. Barnen/tonåringarna i denna grupp hade omfattande erfarenhet av brandanläggelse med start i mycket tidig ålder (5 årsåldern). Särskilt kännetecknande var stark nyfikenhet på eld samt omfattande erfarenhet av olika angreppsobjekt och antändningsmetoder. 41% hade någon form av antisocial motivation och enbart 41% uppvisade ånger. Utmärkande var dessutom en hög grad av multipla beteende- och prestationsproblem.

I motsats till en del tidigare forskning visar denna studie att små barn lika gärna kunde tillhöra ett multiriskkluster som det konventionella klustret. Det är ett resultat som antyder att nyfikenhet på eld inte okritiskt bör ses som ett harmlöst förhållningssätt för unga brandanläggare, utan snarare kopplas till mer allvarlig involvering i brandanläggande och mer allvarliga beteendeproblem. Denna tolkning motsäger resultat som indikerar att små barns intresse för eld ska ses i termer av låg risk och att deras beteende härvidlag ska uppfattas som präglad av oavsiktlighet, styrt av nyfikenhet och experimentlusta (se t.ex. Terjestam & Rydén 1999; Terjestam 2002).

Genomgången av typologier visar tydligt att det finns vissa konstanter som med lite olika beteckningar ofta förekommer. Det främsta exemplet är indelningen i två grundläggande motivdimensioner: en instrumentell (målinriktad) och en expressiv (känslomässig). Beroende på teoretiska utgångspunkter och urvalsgruppernas sammansättning betonas än den ena än den andra. När det gäller enskilda motivkategorier återkommer ofta hämnd, skadegörelse, brottsdöljande, ekonomisk vinning samt känslomässiga motiv beskrivna i termer av uppmärksamhetssökande, rop på hjälp, spänningssökande, kommunikativ mordbrand etc. Parallellt med dessa mer varaktiga inslag finns en uppenbar förnyelse i typologikonstruktionerna. De blir efterhand mer sammansatta med avseende på ingående kategorier och variabler, de utgår i högre grad från observerade beteenden än från tillskrivna attribut och bevekelsegrunder, och de präglas av en strävan mot högre grad av empirisk validitet.

Etiologi (orsakssamband)

Vi har i avsnittet om typologier antytt att synsätt och perspektiv på anlagd brand har förändrats under 1900-talets senare hälft. Grovt sett kan utvecklingen beskrivas som en rörelse från ett närmast totalt fokus på individens psykiska tillstånd (inre drivkrafter) till bredare ansatser som också inbegriper sociala förhållanden. Av dessa är det främst familjevillkor (uppväxtförhållanden och aktuell socioekonomisk status) och den sociala situationens komponenter (skolförhållanden, fritidsaktiviteter, kamratkontakter etc.) som har fångat intresset. Förändringen kan även beskrivas som en utveckling från psykologiska enfaktorsteorier till multifaktoriella teorier som integrerar individuella och sociala aspekter. Därmed har också sociologiska och socialpsykologiska teoribildningar fått ett visst inflytande inom området. Orsakerna placeras i ökad grad utanför individen, i skärningspunkter som rör samhällsfaktorernas inflytande och individers handlingsval, eller i spänningsfältet för individers interagerande i konkreta vardags-situationer. Samtidigt kan vi notera en förskjutning och breddning av de psykologiska infallsvinklarna, med ökad betoning av beteendemönster, kognitiv förmåga och social inlärning. Exempel på teoretiska betoningar som ger uttryck åt denna förändring är framhållandet av social inlärning, dynamisk interaktion mellan individ, familj och miljö, förstärkningsmekanismer som innebär risk för upprepade brandanläggelse (funktionell analys) samt systemteori. Men trots denna märkbara förändring präglas forskningsfältet fortfarande i hög grad av teoretiska ansatser som utgår från att brandanläggning, liksom andra manifestationer av mänskligt beteende, har sin grund i människors individuella särdrag. Oavsett om dessa härleds till biologiska grundvalar eller till egenskaper som utvecklats under tidig barndom, uppfattas de som primära drivkrafter för individers handlande.

Den här beskrivna omvandlingen kan sammanfattas med hjälp av Putnams och Kirkpatrick's (2005) sammanställning av orsaksteman bland uppmärksammade teorier som formulerats från 1970-talet och framåt:

Teori	Motiv	Ursprung	Etiologiskt tema
Tillfällasteori (rutinak-tivitetsansats)	Expressivt och instrumentellt	Yttre faktorer	Anlagd brand som ett resultat av oreglerad/okontrollerad tillgång till eld som instrument och vapen (Cohen & Felson 1979).
Inlärningsteori	Expressivt och instrumentellt	Yttre faktorer	Brandanläggelse lärs in genom umgänget (interaktionen) med familj, kamrater och subkulturin-flytande som medvetet eller omedvetet underblåser olämpligt handskande med eld (Kolko & Kazdin 1986).

Expressiv trauma teori	Expressivt	Inre faktorer	Brandanläggelse som uttryck för trauma i barndomen, används för att få utlopp för frustration över att vara drabbad (Lowenstein 1989).
Stressteori	Expressivt och instrumentellt	Yttre och inre faktorer	Brandanläggelse ger stresslindring (spänningslindring) eller ger spänning och fara i en annars händelselös och tråkig livssituation. Relaterat till vandalism, snatteri och graffiti bland ungdomar (Lyng 1990).
Maktförstärkningsteori	Instrumentellt	Yttre och inre faktorer	Brandanläggelse som medel för maktsvaga personer att erhålla/förstärka makt över andra människor eller miljöer (Sakheim & Osborn 1986).
Social erkännandeteori	Expressivt och instrumentellt	Yttre och inre faktorer	Brandanläggelse motiveras av en önskan att få socialt erkännande av kamrater (Swaffer & Hollin 1995).
Samhällsreaktionsteori	Instrumentellt	Yttre och inre faktorer	Brandanläggelse som ett medel för att framkalla en reaktion från samhället (Macht & Mack 1968).
Riskbedömningsteori	Expressivt och instrumentellt	Yttre och inre faktorer	Brandanläggelse som del av adolescensens mognad och som antingen samvarierar eller är framkallat av andra individuella och/eller miljömässiga omständigheter (Kolko & Kazdin 1986).

Sammanställningen illustrerar tydligt den samtida förekomsten av multifaktoriella teorier, samtidigt som den understryker att motivbilden uppfattas som sammansatt (ofta både expressiv och instrumentell). Den visar också att teorierna i hög grad ser brandanläggelse som en handling som kan härledas till både yttre och inre faktorer. Även om teorierna kan klassificeras som nutida är det uppenbart att de ifråga om orsaksteman kretsar kring gamla och välkända dikotomier som instrumentellt (målinriktat) och expressivt (känslomässigt reaktivt) respektive inre (individa) och yttre (miljö) faktorer. Tematiskt betonas bristande social (situationell) kontroll, inlärt beteende, uttryck för frustration och stress, spänningssökande, medel för maktförstärkning och socialt erkännande, framkallande av social reaktion samt risk för oönskad utveckling

inom ramen för adolescensens normala spänningsförhållanden mellan individ, familj och social miljö.

När vi nu i avsnitten om kartläggningar, typologier och orsakssamband sammanfattat väsentliga resultat från den samhälls- och beteendevetenskapliga forskningen väcks en grundläggande fråga: på vad sätt skiljer sig anlagd brand från annan brottslighet och antisocialt beteende? Ett sätt att besvara frågan är att jämföra med vad forskningen säger om det som utmärker brottslighet i allmänhet. Den australiske kriminologen John Braithwaite (1989: 44-50) har sammanfattat kunskapsläget beträffande brottslighetens utmärkande drag under efterkrigstiden. Han listar i punktform vad som kan betraktas som en slags kriminologins "state of the art" vad gäller välkända och bekräftade risk- och skyddsfaktorer:

- Brott begås i oproportionellt hög grad av män.
- Brott begås i oproportionellt hög grad av 15-25 åringar.
- Brott begås i oproportionellt hög grad av ogifta personer.
- Brott begås i oproportionellt hög grad av personer som bor i storstäder.
- Brott begås i oproportionellt hög grad av personer som flyttat mycket och som bor i områden präglade av hög boenderörlighet.
- Unga människor som är starkt engagerade i skolan kommer i mindre grad att involveras i brottslighet.
- Unga människor med höga utbildnings- och yrkesmässiga ambitioner kommer i mindre grad att involveras i brottslighet.
- Unga människor med dåliga skolprestationer kommer i högre grad att involveras i brottslighet.
- Unga människor med starka band till sina föräldrar kommer i mindre grad att involveras i brottslighet.
- Unga människor som är bekanta med brottslingar kommer i högre grad själva att involveras i brottslighet.
- Människor med stark övertygelse om vikten av att följa lagen kommer i mindre utsträckning att bryta mot den.
- Låg social status (socioekonomisk situation eller boende i lågstatusområde), arbetslöshet och tillhörighet till en förtryckt etnisk minoritet ökar brottsnivån för alla brottstyper med undantag för "manschettbrottslighet" (ekonomisk brottslighet).
- Brottsnivån har ökat i de flesta länder sedan andra världskriget.

Braithwaite summerar i huvudsak kända psykosociala och samhälleliga omständigheter. Men det saknas en redogörelse för individuella faktorer och deras betydelse. I syfte att bredda bilden kan vi komplettera med konklusioner från en motsvarande bred genomgång med tonvikt på just individfaktorer. En sådan möjlighet erbjuder Rutter, Giller och Hagell (1998) som i sin breda forskningsöversikt ger en bild av vad som orsakar individers utveckling av antisocialt och kriminellt beteende i generell bemärkelse. Beträffande individuella kännetecken urskiljer och sammanfattar författarna fyra huvudsakliga särdrag:

- Hyperaktivitet – detta personlighetsdrag uppvisar det mest påtagliga sambandet med antisocialt beteende, men författarna påpekar samtidigt att det snarare handlar om en allmänt nedsatt social funktionsförmåga än ett direkt samband med brottslighet som sådan.
- Kognitiv funktionsnedsättning – yttrar sig främst i form av bristande verbal förmåga och planeringsförmåga.
- Temperamentsfulla drag – framför allt impulsivitet, spänningssökande, kontrollbrist och aggressivitet.
- Störd social informationshantering – tendens att felaktigt uppfatta negativa avsikter hos andra, missförstå social interaktion och fokusera på andras aggressiva beteende.

Om dessa båda sammanfattningar läggs som ett raster över vad forskningen om anlagd brand kommit fram till får vi en hög grad av överensstämmelse. Det verkar som att anlagd brand i mycket hög utsträckning är ett fenomen som sammanfaller med kännetecknen för brottslighet i allmänhet och antisocialt beteende i bredare bemärkelse. Denna slutsats ger skäl för att ifrågasätta om det verkligen behövs en avgränsad och specialiserad teoribildning om fenomenet anlagd brand. De teorier som nämnts ovan framstår som jämförelsevis outvecklade och distanserade från den betydligt mer elaborerade teoribildningen inom ämnesområden som psykologi, sociologi och kriminologi. Dessa mer generella teorier är egentligen inriktade på att förklara samma samhälls- och beteendevetenskapliga förhållanden och processer som de mer avgränsade och specialiserade teorierna om anlagd brand är inriktade på. Men de gör det helt enkelt bättre. Bättre i betydelsen att dessa teorier är mer utvecklade och erkända, en status som de uppnått genom att ha prövats av betydligt fler forskare inom betydligt mer omfattande tillämpningsområden. Exempel på sådana teorier är Robert Agnews socialpsykologiska frustrationsteori (stress), Ronald Akers utveckling av den sociala inlärningsteori och Terence Thornberrys integrerade interaktionsteori (förening av inlärnings- och kontrollteori). På motsvarande sätt finns det goda exempel på utvecklade teorier om maktförstärkning, social kontroll, avskräckning och rutinaktiviteter (situationell prevention). Härtill kan även läggas psykologiskt orienterade teorier om svag självkontroll och funktionsnedsättningar som avser impulsivitet och hyperaktivitet, exempelvis David Farringtons arbeten om det tidiga genombrottet för individuella psykologiska faktorer.

En av de senaste decenniernas stora debatter inom kriminologin handlar om kriminalitetens utvecklingsmönster. Grundfrågan är om den brottslighet som kan noteras bland tonåringar och ungdomar är en följd av en utvecklingsbana, eller om det finns flera? Två möjligheter har formulerats: a) barn med tidigt påvisbara individuella störningar (ärvda eller förvärvade) med hög risk för långvarig (livslång) kriminalitet; b) tonåringar som genomgår livsstilsrelaterade problem under adolescensen och som då utvecklar kriminalitet, vilken dock därefter i huvudsak upphör. Här är inte platsen för att närmare gå in på de olika argumenten och den empiriska verifieringen för respektive ståndpunkt. Men vi kan däremot konstatera att denna omtvistade och åtskiljande problemställning i hög grad verkar vara giltig för det som kan utläsas ur forskningen om anlagd brand. Vi ser exempel på beteendeformer som tycks ha sin grund i en tidigt påvisad psykisk problematik, och vi ser beteendeformer som överensstämmer med den ålders- och livsstilsrelaterade problematiken. Även denna iakttagelse talar för att forskningsområdet anlagd brand bör inplaceras och behandlas som en del av en större generell problematik. Goda skäl talar för att forskningsresultat inom denna generella debatt bör infogas och bli allmänt spridda inom forskningsområdet.

Innan vi släpper diskussionen på temat generellt/partikulärt är det dock på sin plats att fråga sig om det trots allt finns något särartat och speciellt med anlagd brand. Föreligger det några särskilda egenheter som rör just detta fenomen, men som inte gäller för exempelvis skadegörelse, stöldbrott, drogmissbruk, skolk och ordningsstörning? Svaret blir jakande. Elden, och användningen av eld för att hantera olika behov och önskemål, oavsett om dessa är instrumentella eller expressiva, utgör en särskild dimension. Den tar sig uttryck i åtminstone två aspekter som behöver uppmärksammas. För det första; elden, medlet för att verkliggöra en brand, har sedan urminnes tider en positiv och stark ställning i samhället. Den har varit och är ett medel som ger människor makt och förmåga att påverka sina livsbetingelser. Elden har tjänat mänskligheten genom sin förmåga att skänka värme och ljus, och genom att exempelvis skapa nya levnadsbetingelser genom förstörelse av befintlig växtlighet (svedjebruk). Samtidigt framstår eldsvådan eller branden som ett fruktat hot, oavsett om det handlar om brandskattning i samband med krigföring eller okontrollerade bränder som härjar i tätbebyggda städer med trähusbebyggelse (för studier om eldens och brandens kultur- och urbanhistoriska betydelse, se Lewis & Yarnell 1951; Bachelard 1964; Goudsblom 1992; Pyne 1995 och Bankoff, Lübken & Sand 2012). Även om den öppna elden i det närmaste försvunnit från det moderna vardagslivet, har den fortfarande stor dragningskraft på framför allt barn, och deras nyfikenhetsbaserade strävan att utvidga sitt handlingsutrymme (Pinsonneault 2002). Dubbelheten i form av eldens positiva och kreativa sida och en negativ och destruktiv sida synliggörs i den ofta nämnda uppdelningen i barns intresse för eld, barns eldlekar och barns/ungas brandanläggning (Gaynor 2002). Denna väsentliga men samtidigt godtyckliga skiljelinje mellan å ena sidan legitima och önskvärda intresse- och hanteringsformer och å andra sidan oönskade och destruktiva beteendeformer är central för förståelsen och förklaringen av fenomenet anlagd brand. Anlagd brand, eller mordbrand, är också ett säregnet brott i betydelsen att det förenar både brottsangrepp riktade mot materiella objekt och brottsangrepp riktade mot person. Brottsstypen skiljer sig också från annan brottslighet med avseende på dess oöverblickbarhet och svårbedömdhet.

Brandanläggelsens faktiska effekt och reella konsekvenser är oftast okända för gärningspersonerna, eftersom de i första hand styrs av miljömässiga faktorer som gärningspersonen inte har kontroll över (Davis & Lauber 1999). Även i fråga om offerskap framstår brottstypen som speciell. Det rör sig sällan om enskilda personer som är direkt drabbade. Istället rör det sig om opersonliga offer, exempelvis en kommun eller ett företag, och skadeverkningarna kan vara både direkta och indirekta (jfr effekter på den kommunala ekonomin och försäkringsavgifter vid skolbränder). Brott som på detta vis avviker ifråga om offerskap och skadeverkningar är ofta lägre prioriterade än de som överensstämmer med ”brotts-/offer-idealet” – ett direkt angrepp mot en fysisk person (se Lindgren 1999 för ett mer utvecklat resonemang).

Kunskap om dessa och andra specifika aspekter av brottstypen och tillvägagångssätten behöver självklart vägas in och beaktas vid utformandet av teorier som ska vara tillämpliga på fenomenet anlagd brand. Men dessa (och andra) egenheter motiverar inte utvecklingen av speciella teorier med ambition att förklara hur och varför människor anlägger brand. Istället bör kunskap om sådana särskilda omständigheter komplettera och inkluderas i den typ av generella samhälls- och beteendevetenskapliga teorier som vi ovan pläderat för.

Ingripanden, kontroll och behandling

En mängd olika åtgärder har under årens lopp utvecklats för att förebygga och förhindra att unga personer anlägger brand. Utformning och tillämpning av brandspecifika program började systematiseras i USA under 1970-talet. Det rörde sig om standardiserade instrument (intervju- och enkätinstrument) för att insamla data i syfte att göra riskbedömningar. En tidig sådan variant utvecklades 1975 av psykiatrikern Kenneth Fineman i samverkan med brandmän och psykologer i Kalifornien (Hardesty & Gayton 2002). Frågorna omfattade tre områden: individuella tecken (fysiska, kognitiva, emotionella); sociala omständigheter (familjeförhållanden, skola och social miljö i vidare mening) samt den anlagda brandens beskaffenhet (förstadium, själva brandanläggelsen och fasen därefter). Bedömningen differentierades i tre nivåer avseende risk för framtida brandanläggelse: liten, säkerställd och extremt stor. Finemans instrument kom i slutet av 1970-talet att anammas av den amerikanska brandmyndigheten (USFA), som sorterar under den amerikanska myndigheten för katastrofhantering (FEMA). Denna modell för riskbedömning spreds genom FEMA:s *Juvenile Firesetter Intervention Handbook*, som utkommit i ett flertal upplagor (Fineman 1995; Slavkin 2000; Gaynor 2002). De insatser som primärt kopplades till resultaten av riskbedömningarna var utbildningsinsatser i brandsäkerhet (i regi av räddningstjänsten) och mer intervenerande åtgärder i form av samtal och beteendemodifierande behandlingsinslag. Kring dessa insatser har den amerikanska räddningstjänsten i varierande grad utvecklat samverkan med motsvarigheten till den svenska barn- och ungdomspsykiatri.

Vid sidan av riskbedömningsinstrument utvecklade inom ramen för räddningstjänstens verksamhet har det också utformats bedömningsinstrument och behandlingsmetoder inom barn- och ungdomspsykiatri. En centralgestalt inom detta arbete (i USA) är David Kolko, professor i psykiatri, psykologi och pediatrik vid universitetet i Pittsburgh. Hans arbeten kännetecknas av inriktning på behandling med kognitiv beteendeterapi (Kolko & Kazdin 1989; Kolko 2002; Dolan et al. 2011; Fritzon et al. 2011). De olika riskbedömningsinstrument som han och hans medarbetare utvecklat har, i likhet med Finemans, en multifaktoriell utgångspunkt. Den information som insamlas avser barnets inlärning, dess personlighet, föräldra-/familjepåverkan samt miljörelaterade stressorer. En annan kliniskt inriktad forskare som tillsammans med kolleger utvecklat standardiserade riskbedömningsinstrument är Sherri MacKay, verksam i Toronto, Kanada (MacKay et al. 2012 a). (För sammanfattningar av brandspecifika bedömningsinstrument se bl.a. Kolko et al. 2002; Dolan et al. 2011; Doley & Watt 2012; MacKay et al. 2012 a).

Utöver riskbedömningar är det framför allt två typer av åtgärder som utvecklats: information och utbildning om eld och risker/faror förknippade därmed samt psykosociala insatser med avseende på enskilda individers behov. Gränsdragningen mellan dessa är inte helt klar, eftersom den förstnämnda typen även kan innefatta beteendemodifierande moment och andra

behandlingsinslag. Likaledes förekommer det informations-/utbildningsinslag om brandsäkerhet i mer behandlingsbetonade program.

Enligt litteraturen är mer utvecklade brandspecifika program relativt utbredda i Nordamerika (USA och Kanada), Storbritannien och Australien. Vad som görs på andra håll är mindre känt. Låt oss med hjälp av tre översiktsstudier sammanfatta läget i dessa länder. Därmed får vi också en bild av det utbildnings- och behandlingsinriktade arbetets nuvarande ställning. Muller & Stebbins (2007) sammanfattar läget i Australien med hjälp av uppgifter från programansvariga i landets åtta delstater och territorier. Samtliga redovisade program är inriktade på barn/tonåringar från 3-5 år upp till 15-18 år, vilka uppvisar intresse för brandanläggelse. Räddningstjänsterna är ansvariga för samtliga program. Inom parantes sagt så tycks samverkan mellan dem och andra myndigheter här vara mindre utvecklad än i USA och Storbritannien (Fritzon 2011). Men trots det har man i många program etablerat samarbete med motsvarigheten till psykiatrisk öppenvård. Flertalet program tillhandahåller en kombination av brandutbildning och kognitiv beteendeterapi, med betoning på förstnämnda inslag. Utbildningen kretsar kring medvetenhet, faror/hot och brandsäkerhet. I en del program skräddarsys utbildningsinsatserna för att matcha de särskilda behov som barnen/tonåringarna uppvisar. I alla program tjänstgör särskilt utbildade brandmän. Alla utom ett program betonar vikten av att insatserna görs i den unges hem, och att föräldrar eller andra vårdnadshavare involveras. Inget av de nuvarande programmen omfattar beteendemodifierande tekniker med inslag av aversionsterapi i syfte att ”avintressera” den unge (se Adler et al. 1994).

Palmer, Caulfield & Hollin (2007) har inventerat brandspecifika program i England och Wales. Enkäter skickades ut till sammanlagt 327 organisationer, varav 44 % svarade. Dessa representerade främst räddningstjänst, ungdoms-/socialtjänst, barn- och ungdomspsykiatri samt psykiatriska vårdenheter (slutenvård). Författarna delar upp insatserna i två kategorier:

- a) Insatser för unga brandanläggare – i huvudsak informations- och utbildningsinsatser i regi av räddningstjänsten, ofta i samverkan med socialtjänst och skola. Därutöver förekommer psykosociala insatser med fokus på moment för att utveckla och stärka kognitiva kapaciteter och utveckla den unges förmåga att hantera känslor.
- b) Insatser för vuxna brandanläggare – i huvudsak vård- och behandlingsinsatser inom den psykiatriska vården, utan samverkan med annan organisation. Behandlingsinsatserna är till övervägande del av kognitiv beteendeterapeutisk inriktning.

Författarna konstaterar också att varken kriminalvården eller frivården erbjuder några särskilt utformade åtgärder för brandanläggare.

På motsvarande sätt sammanfattar Kolko et al. (2008) läget i Nordamerika. Undersökningen omfattar 150 program i 35 delstater, varav 31 program ingick i någon form av delstatlig samverkan. Merparten program (76 %) hade sin bas inom räddningstjänsten, medan en mindre del

(14%) koordinerades av motsvarigheten till den svenska barn- och ungdomspsykiatri. En markant majoritet av klienterna (87%) var män och en tredjedel var ungdomar. Det vanligaste inslaget var riskbedömning för brandanläggelse, ca 80% av programmen satsade på sådana tjänster. Flertalet program erbjöd information/utbildning i brandsäkerhet, men mindre än hälften erbjöd flera träffar med sådana inslag. Hälften av programmen hade korta rådgivningssamtal med barn och föräldrar. Längre terapier, grupprådgivning, program med återställande inslag, mentorskap eller institutionsvård förekom bara i en minoritet av programmen. Påtagligt många av barnen bedömdes ha varit utsatta för fysiska och sexuella övergrepp, och av dessa uppskattades drygt 40% vara i behov av remittering till psykiatrisk hälsovård.

Ett flertal forskare menar att det är tunnsått med vetenskapligt underbyggda utvärderingar av olika brandspecifika åtgärdsprogram, både för sådana som betonar utbildningsinsatser och för sådana med inriktning på behandlingsinsatser (Kolko 2002; Palmer; Caulfield & Hollin 2007; Fritzson et al. 2011; MacKay et al. 2012 a). Det finns dock ett fåtal utvärderingar som gjorts enligt vetenskaplig metodik och nedan ges några exempel på resultat från dessa.

Adler et al. (1994) analyserade insatser med utbildnings- respektive behandlingsbetoning som utfördes av räddningstjänsten i Australien. Urvalet omfattade 138 barn/tonåringar i åldrarna 5 – 16 år, vilka alla varit involverade i brandanläggelse. Mer specifikt omfattade åtgärderna utbildningsinsatser om brandsäkerhet respektive beteendemodifierande programinslag med syfte att genom upprepning/mätnad ”släcka” den unges lust att anlägga brand (aversionsterapi). Effekten i form av brandanläggning mättes 12 månader efter programinsatsen. Resultaten visade en minskning av brandanläggning, både i fråga om frekvens och allvarsgrad, oavsett åtgärd. Forskarna tolkade detta som att det inte fanns belägg för att mer mångsidiga insatser som gjordes av särskilt tränade brandmän var mer effektiva än ”enklare” former av brandsäkerhetsutbildning i regi av räddningstjänsten.

Kolko, Herschell och Sharf (2006) utvärderade olika insatser; en utbildningsinsats med fokus på brandsäkerhet (räddningstjänsten) och en klinisk behandlingsinsats (motsvarande svensk barn- och ungdomspsykiatri). Urvalet var litet, det rörde sig om 46 pojkar i åldrarna 5 – 13 år. Två mer intensiva insatser i form av återkommande brandsäkerhetsutbildning i hemmet och kognitiv beteendeterapi jämfördes med att räddningstjänsten enbart gjorde ett hembesök för att samtala om brandsäkerhet. I enlighet med förväntningarna innebar den återkommande brandsäkerhetsutbildningen en förändring i fråga om brandkunskap och säkerhetsåtgärder hos både barn och föräldrar, och den beteendeterapeutiska behandlingen gav en viss positiv förändring vad gäller förmågan till problemlösning. Barns eldhistorik, dragning till eld och kliniska särdrag var de faktorer som bäst förutsåg återfall i brandanläggning.

Andrew (2011) har granskat effekterna av olika strategier för att minska anlagda bildbränder i engelska städer, efter införandet av *the Arson Control Forum* 2001 och introduktionen av ett

tvärsektoriellt förebyggande arbete.¹⁰ Effekterna av detta arbetssätt jämfördes med effekterna av en situationellt orienterad åtgärd; bortforsling av bilar som bedömts vara tänkbara angreppsobjekt. I studien kontrollerades för faktorer som kan tänkas påverka variationen av anlagda bränder (socioekonomiska förhållanden, etnisk heterogenitet och rörlighetsgraden bland boende). Resultaten visar att både ett tvärsektoriellt socialt och individinriktat arbete och bortforsling av bilar har en positiv inverkan på förekomsten av anlagda bilbränder. Beträffande den förstnämnda insatsen noteras ett klart linjärt samband, vilket betyder att ökad intensitet i insatserna leder till kraftigare minskning av anlagda bilbränder.

En genomgång av litteraturen om ingripanden, kontroll och behandling ifråga om barn/unga som anlägger brand visar på ett uppenbart sakläge. Området präglas av en kraftig dominans av individinriktade programpunkter i form av riskbedömningar, informations-/utbildningsinsatser och behandlingsåtgärder. Det är ett förhållande som i sin tur sammanhänger med det som noterades i avsnitten om typologier och orsaksteorier; traditionen med en markant dominans för psykologiska och psykiatriska ansatser. Kopplingen mellan sådana ansatser och nämnda insatstyper blir än mer uttrycklig genom att flera av de mer namnkunniga och flitiga forskarna inom området ofta har dubbla roller. Parallellt med egen forskning om brandanläggelsens omfattning, karakteristik, orsakssamband och relevanta motåtgärder bedriver de klinisk verksamhet, med utveckling av riskbedömningsinstrument och behandlingsåtgärder för främst barn/unga som anlägger brand. Det är förstås högst legitimt och förenligt med principer och praktik som gäller inom medicinskt orienterad forskning. Och helt klart har det inom ramen för nämnda insatstyper utvecklats användbara modeller och vunnits viktiga erfarenheter, vilka har systematiserats och gjorts tillgängliga i sammanfattad form (se t.ex.. Terjestam & Rydén 1999; Gaynor 2002; Pinsonneault 2002; Zipper 2002; Arson Control Forum 2005; Fritzson et al. 2011). Men avgränsningen ifråga om perspektiv och insnävningen vad gäller insatstyper har fått vissa bestämda konsekvenser. För det första återfinns samma inåtvändhet och slutenhet i förhållande till generell (individorienterad) preventionsforskning som noterades i fråga om teoribildningen inom området. För det andra saknas det nästan helt referenser till fysiskt miljöinriktad prevention och situationell prevention. Det är aningen märkligt, givet det faktum att åtminstone situationsrelaterade förhållanden efterhand har tillmätts allt större vikt i de teoretiska förklaringarna. Faktum är att det i stort sett helt saknas referenser till denna del av preventionsforskningen, trots att den generellt är så omtalad sedan början av 1980-talet.

Anderssons m.fl. studie om skolbrandsprevention (2009) utgör dock ett intressant undantag från okunskapen om eller ointresset för de fysiskt miljöinriktade och situationella preventionstypernas relevans. I denna vetenskapligt underbyggda genomgång framhålls miljöutformning och de situationella åtgärdernas potential för det förebyggande arbetet mot skolbränder. Samtidigt noteras att det saknas studier om sådana åtgärders implementering inom området anlagd brand. Författarna presenterar ett utkast till konkret modell, med utarbetade betoningar och

¹⁰ *Arson Control Forum* är ett brett sammansatt samverkansforum, finansierat av brittiska kommuner och regioner, med uppgift att uppnå en permanent minskning av anlagda bränder.

åtgärder, och de reflekterar kring både teoretiska utgångspunkter och empiriskt påvisade begränsningar. I denna rapport sägs faktiskt mer om det fysiskt miljöriktade och situationella preventionsarbetets möjligheter beträffande anlagd brand än i all den brandspecifika litteratur som vi här har gått igenom.

I linje med resonemangen i avsnittet om orsakssamband vill vi även här – beträffande åtgärds-typer och åtgärdsprogram – plädera för nödvändigheten av att den specifika brandforskningen öppnas upp och tar till sig idéer och resultat från den samtida generella brottspreventiva forskningen. Denna utmärks av åtminstone tre betydande ”vändningar” eller utvecklingar:

Den första innebär att 1970-talets pessimism (”nothing works”) har förbytts i en omfattande satsning på förebyggande åtgärder och en betydande optimism om att både kunna utforma adekvata program och att kunna utvärdera dessa enligt vetenskaplig metodik. Frågan sedan slutet av 1980-talet är snarare vad det är som fungerar och under vilka betingelser det fungerar (Sherman et al. 1998; Crawford 2009; Engdahl 2011).

En andra utvecklingslinje rör det stora genomslaget för preventionsinsatser med betoning på förändringar av den fysiska miljön och den konkreta situation där/då en brottslig handling sker. Den grundläggande idén är att samhället genom stadsplanering, områdesutformning samt estetiska och byggnadstekniska lösningar kan ändra brottslighetens premisser (”designing out crime”), och att man genom förändring av risk- och belöningsförhållanden i konkreta sociala situationer kan minska den faktiska brottsligheten (Clarke 1989; Ekblom 1995; Lab 2010). Preventionen riktas således i huvudsak mot den fysiska miljön och sociala situationer (konkreta brottstillfällen), istället för att i första hand vara inriktad på enskildas eller grupper sociala förhållanden och behov (social prevention). Som antytts ovan sammanhänger dessa synsätt med hur man förstår och förklarar ett fenomen som exempelvis skolbränder. Om eleven ensidigt ses som bärare av problemet väljs åtgärder därefter; ofta en kombination av identifiering, riskbedömning, utbildning och eventuella sanktions- och behandlingsinslag. Om problemet istället ses som ett socialt systemproblem som förutom eleven även inbegriper skolpersonal och den sociala och fysiska miljöns funktionalitet blir åtgärdssvaret ett annat. Då inbegrips i bästa fall även åtgärder som rör den fysiska miljön och de sociala situationer där/då anlagda bränder inträffar.

En tredje förändringsaspekt för det brottspreventiva arbetet gäller den ökade mottagligheten för synsätt som sedan länge tillämpats inom folkhälsoarbetet. Det gäller inte minst klassificeringen av åtgärder i termer av primär (universell), sekundär (selektad) och tertiär (indikerad) prevention. Därigenom har vunnits en ökad medvetenhet om vikten av att bättre matcha åtgärdsstrategier och målgrupper. En och samma åtgärd, exempelvis utbildning, måste utformas och genomföras på olika sätt när den vänder sig till barn/ungdomar i allmänhet (t.ex. skolklasser), i jämförelse med utbildning riktad till riskgrupper eller till personer som har anlagt brand och är straffade för det.

Avslutningsvis en utblick med rekommendationer. Även inom det förebyggande arbete mot anlagd brand i Sverige kan vi spåra tendenser till snäva avgränsningar och ”brandspecifika” metodval. Insatser på nationell och kommunal nivå drivs i allmänhet av MSB (traditionen från Räddningsverket) och de kommunala räddningstjänsterna, i många fall i utvecklat samarbete med skola, socialtjänst, försäkringsbolag, Svenska Brandskyddsföreningen m.fl. När det gäller förebyggande arbete utifrån samhälls- och beteendevetenskapliga perspektiv finns mycket att vinna på att vidga och fördjupa samarbetet mellan olika aktörer. På nationell nivå bör den dokumenterade stora erfarenheten av förebyggande arbete som finns vid Brottsförebyggande rådet (BRÅ) tas tillvara. BRÅ har nationellt myndighetsansvar för utveckling, stöd och uppföljning av lokalt brottsförebyggande arbete. I syfte att stödja lokala satsningar har man svarat för introduktion och utgivning av ett stort antal rapporter med utvärderingar, idéskrifter och tips (på svenska och engelska) (se t.ex. *Samverkan i lokalt brottsförebyggande arbete*, 2010). En viktig del av det lokala brottsförebyggande arbetet sker på skolor, i samverkan mellan skola, polis och socialtjänst. Det förebyggande arbetet mot anlagd brand har här en given plats. Skolverket är exempel på en annan självklar nationell samarbetspart. Genom bl.a. verkets granskning och uppföljning av åtgärder mot mobbing (*Utvärdering av metoder mot mobbing*, 2011) finns en självklar gränsyta för erfarenhetsutbyte och samverkan kring skolbränder. Återstående exempel att nämna i detta sammanhang är Socialstyrelsen, med nationellt ansvar för kunskapsstyrning och vägledning inom området barn och unga, missbruk och beroende (se t.ex. *Barn och unga som begår brott. Handbok för socialtjänsten*, 2009) samt Statens Folkhälsoinstitut, med övergripande ansvar för folkhälsofrågornas utveckling.

Goda förutsättningar finns för breda och gränsöverskridande samarbeten och arbetssätt. Utvecklingen bör i högre grad ha denna riktning eftersom den bäst svarar mot forskningens resultat om varför barn/ungdomar anlägger brand:

- barn/ungdomar med olikartade förutsättningar och behov anlägger brand av mycket olika skäl, och de gör det på olika sätt, ensamma eller i grupp;
- de förutsättningar, behov, motiv och utlösande faktorer som är verksamma när barn/ungdomar anlägger brand är i huvudsak desamma som är verksamma när barn/ungdomar begår andra brott eller utvecklar icke-straffbara antisociala beteenden.

Referenser

- Adler, Robert et al. (1994) "Secondary Prevention of Childhood Firesetting", *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 33/8: 1194-1202.
- Andersson, Hans (1995) *Anlagda bränders omfattning. Motiv och påverkande faktorer*, Stockholms universitet: Kriminologiska institutionen (akad. avh.).
- Andersson, Lina (2011) *Mått på brott. Självdeklaration som metod att mäta brottslighet*, Stockholm: Kriminologiska institutionen, SU (akad. avh.).
- Andersson, Ulf m.fl. (2009) *Skolbränder och skolbrandsprevention. Underlag för planerade insatser enligt "Karlstadsmodellen"*, Stockholm: Brandforsk.
- Andrew, Rhys (2011) "Exploring the Impact of Arson-Reduction Strategies. Panel Data Evidence from England", *British Journal of Criminology*, 51: 839-855.
- Anwar, Sophia et al. (2009) "Is Arson the Crime Most Strongly Associated with Psychosis? A National Case-Control Study of Arson Risk in Schizophrenia and Other Psychoses", *Schizophrenia Bulletin*, 37: 580-586.
- Arson Control Forum (2003) "Arson: From Reporting to Conviction", *Office of the Deputy Prime Minister*, Research Bulletin no 1.
- Arson Control Forum (2005) "Interventions with Arsonists and Young Firesetters", *Office of the Deputy Prime Minister*, Research Bulletin no 6.
- Bachelard, Gaston (1964) *The Psychoanalysis of Fire*, Boston: Beacon Press.
- Bankoff, Greg, Lübken, Uwe & Sand, Jordan (eds.) (2012) *Flammable Cities. Urban Conflagration and the Making of the Modern World*, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Betsinger, Sara (2006) *Arson*, i Layton Mackenzie, Doris et al. (eds.) *Different Crimes, Different Criminals. Understanding, Treating and Preventing Criminal Behavior*, Anderson Publishing.
- Björk, Micael (2013) "Contours of an Interaction Sequence in Rioting: the Gothenburg Disturbances of 2009", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 1:1-19.
- Blanco, Carlos et al. (2010) "Prevalence and Correlates of Fire-Setting in the United States: Results from the National Epidemiological Survey on Alcohol and Related Conditions (NES-ARC)", *Journal of Clinical Psychiatry* 71 (9): 1218-1225.
- Body-Gendrot, Sophie (2012) "Urban Violence in France and England: comparing Paris (2005) and London (2011)", *Policing and Society: An International Journal of Research and Policy*, 1-20.

- Del Bove, Gianetta & Mackay, Sherri (2011) "An Empirically Derived System for Juvenile Firesetters", *Criminal Justice and Behavior*, 38:796-817.
- Del Bove, Gianetta et al. (2008) "Juvenile Firesetting in Italy: relationship to aggression, psychopathology, personality, self-efficacy, and school functioning", *European Child Adolescent Psychiatry*, 2008/17: 235-244.
- Braithwaite, John (1989) *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BRÅ-rapport 2006:7 *Ungdomar och brott åren 1995-2005*, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2010) *Samverkan i lokalt brottsförebyggande arbete*. En handbok utvecklad av BRÅ, Rikspolisstyrelsen och Sveriges Kommuner och Landsting, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ-rapport 2010:6 *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från skolundersökningen om brott åren 1995-2008*, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ-rapport 2011:21 *Strategiska brott bland unga på 00-talet*, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ-rapport 2013:3 *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995-2011*, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Canter, David & Fritzon, Katarina (1998) "Differentiating arsonists: A model of firesetting actions and characteristics", *Legal and Criminological Psychology*, 3: 73-96.
- Clarke, Ronald V. (1989) *Theoretical Background to Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) and Situational Prevention*, paper presented at the "Designing out Crime" Conference, Sydney 16 June 1989.
- Crawford, Adam (ed.) (2009) *Crime Prevention Policies in Comparative Perspective*, Devon: Willan Publishing.
- Davis, Joseph A. & Lauber, Kelli M. (1999) "Criminal Behavior Assessments of Arsonists, Pyromaniacs and Multiple Firesetters: The Burning Question", *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 15/3: 273-290.
- Dickens, Geoff & Sugarman, Philip (2012) "Adult firesetters: prevalence, characteristics and psychopathology" i Dickens, G., Sugarman, P. & Gannon, T. (eds.) *Firesetting and Mental Health. Theory, Research and Practice*, London: RCPsych Publications.
- Dickens, Geoff & Sugarman, Philip (2012) "Differentiating Firesetters: Lessons from the literature on motivation and dangerousness", i Dickens, G., Sugarman, P. & Gannon, T. (eds.) *Firesetting and Mental Health. Theory, Research and Practice*, London: RCPsych Publications.

- Dikec, Mustafa (2007) *Badlands of the Republic: Space, Politics, and Urban Policy*, Oxford: Blackwell.
- Dolan, Mairead et al. (2011) "Risk Factors and Risk Assessment in Juvenile Fire-Setting" *Psychiatry, Psychology and Law*, 18/3: 378-394.
- Doley, Rebekah M. & Watt, Bruce D. (2012) "Assessments of firesetters", i Dickens, G., Sugarman, P. & Gannon, T. (eds.) *Firesetting and Mental Health. Theory, Research and Practice*, London: RCPsych Publications.
- Eklblom, Paul (1995) "Less Crime, by Design", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 539: 114-129.
- Engdahl, Oskar (2011) "Vad fungerar? Brottskontrollens förutsättningar och effekter", i Larsson, B. & Engdahl, O. (red.) *Social kontroll – övervakning, disciplinering och självreglering*, Malmö: Liber.
- Estrada, Felipe & Nilsson, Anders (2009) *Kriminalitet och livschanser. Uppväxtvillkor, brottslighet och levnadsförhållanden som vuxen*, Arbetsrapport, Institutet för Framtidsstudier 2009:20.
- Fineman, Kenneth R. (1995) "A Model for the Qualitative Analysis of Child and Adult Fire Deviant Behavior", *American Journal of Forensic Psychology*, 13/1: 31-60.
- Fritzon, Katarina et al. (2011) "Juvenile Fire-Setting: A Review of Treatment Programs", *Psychiatry, Psychology and Law*, 18/3: 395-408.
- Fritzon, Katarina (2012) "Theories on arsons: the action systems model" i Dickens, G., Sugarman, P. & Gannon, T. (eds.) *Firesetting and Mental Health. Theory, Research and Practice*, London: RCPsych Publications.
- Gannon, Theresa A. & Pina, Afroditi (2010) "Firesetting: Psychopathology, theory and treatment", *Aggression and Violent Behavior*, 15: 224-238.
- Gannon, Theresa A. et al. (2010) "Firesetting in the general population: the development and validation of the Fire Setting and Fire Proclivity Scales", *Legal and Criminological Psychology*, 2010, 15: 1-18.
- Gaynor, J. (2002) *Juvenile firesetters intervention handbook*, <http://www.usfa.fema.gov/downloads/pdf/publications/fa-210.pdf> (nedladdad oktober 2012).
- Gerle, Bo (1943) *Mordbrännare. En kriminalpsykologisk studie på grundval av ett svenskt rättspsykiatriskt material*, Lund: AB Gleerupska Universitetsbokhandeln (akad. avh.).
- Goudsblom, Johan (1992) *Fire and Civilization*, London: Allen Lane.
- Gren, Mattias & Silva, Rickard (2011) *Unga mordbrännare. En kriminologisk analys av motiv bakom anlagda bränder, med koncentration på unga kvinnors brandanläggelse*, Göteborg: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap (kandidatuppsats).
- www.guardian.co.uk/series/reading-the-riots

- Inciardi, James A. (1970) "The Adult Firesetter. A Typology", *Criminology* (August): 145-155.
- Inciardi, James A. & Meyer, Jennifer L. (2002) "Arson: Behavioral and Economic Aspects", *Encyclopedia of Crime and Justice*, www.encyclopedia.com (nedladdad 2012-06-29).
- Hardesty, Vaughan A. & Gayton, William F. (2002) "The Problem of Children and Fire: An Historical Perspective" i Kolko, D. J. (ed.) *Handbook on Firesetting in Children and Youth*, Amsterdam: Academic Press.
- Hollin, Clive R. (2012) "Arson: treatment and interventions" i Dickens, G., Sugarman, P. & Gannon, T. (eds.) *Firesetting and Mental Health. Theory, Research and Practice*, London: RCPsych Publications.
- Kolko, David J. et al. (2002) "Clinical Assessment of Juvenile Firesetters and Their Families: Tools and Tips", i Kolko, D. J. (ed.) *Handbook on Firesetting in Children and Youth*, Amsterdam: Academic Press.
- Kolko, David J. (2002) "Research Studies on the Problem", i Kolko, D. J. (ed.) *Handbook on Firesetting in Children and Youth*, Amsterdam: Academic Press.
- Kolko, David J., Herschell, Amy D. & Sharf, Deborah M. (2006) "Education and Treatment for Boys Who Set Fire: Specificity, Moderators, and Predictors of Recidivism", *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 14/4: 277-239.
- Kolko, David J. et al. (2008) "A Survey of Juvenile Firesetter Intervention Programs in North America", *American Journal of Forensic Psychology*, 26/4: 41-66.
- Kolko, David J. & Kazdin, Allen E. (1989) "Assessment of dimensions of childhood firesetting among patients and nonpatients", *Journal of Abnormal Child Psychology*, 17: 157-176.
- Lab, Steven P. (2010) *Crime Prevention – approaches, practices and evaluations*, New Providence: Anderson Publishing.
- Lewis, Nolan D. & Yarnell, Helen (1951) "Pathological Firesetting (Pyromania)", *Nervous and Mental Disease Monographs*, 2, New York: Columbia University.
- Lilja, My (2011) *Attityder och normer kring anlagd brand bland högstadiungdomar och skolpersonal*, Stockholm: Brandforsk.
- Lindgren, Sven-Åke (1999) "Prioriterade och negligerade offer. Reflektioner över den ekonomiska brottslighetens viktologi", *Nordisk Tidskrift för Kriminalvidenskab*, 86/2: 81-104.
- MacKay, Sherri et al. (2012 a) "Research and Practice in Adolescent Firesetting", *Criminal Justice Behavior*, 39: 842-864.
- MacKay, Sherri et al. (2012 b) "The developmental aspects of firesetting" i Dickens, G., Sugarman, P. & Gannon, T. (eds.) *Firesetting and Mental Health. Theory, Research and Practice*, London: RCPsych Publications.

- MacKay, Sherri et al. (2009) "Epidemiology of firesetting in adolescents: mental health and substance use correlates", *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50/10: 1282-1290.
- Martin, Graham et al. (2004) "Correlates of firesetting in a community sample of young adolescents", *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 38:148-154.
- MSB 2010-7743 (2010), *Nationell handlingsplan för att stärka arbetet mot bränder i skolmiljö*, Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Muchembled, Robert (2012) *A History of Violence. From the End of the Middle Ages to the Present* (kap. 9 "The return of the gangs: contemporary adolescence and violence"), Cambridge: Polity.
- Muller, Damon A. & Stebbins, Ashley (2007) *Juvenile Arson Intervention Programs in Australia*, Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Palmer, Emma J., Caulfield, Laura S. & Hollin, Clive R. (2007) "Interventions with arsonists and young firesetters: A survey of the national picture in England and Wales", *Legal and Criminological Psychology*, 12: 101-116.
- Perrin-Wallqvist, Renée (2006) *Prometheuskomplexet – strävan efter kompetens*, Lund: Lunds universitet: Psykologiska institutionen (akad. avh.).
- Persson, Sofia (2013) *Att släcka innan det brinner. En utvärdering av socialt brandförebyggande insatser*, Göteborg: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Pinsonneault, Irene (2002) "Developmental Perspectives on Children and Fire" i Kolko, D. J. (ed.) *Handbook on Firesetting in Children and Youth*, Amsterdam: Academic Press.
- Pinsonneault, Irene (2002) "Fire Safety Education and Skills Training" i Kolko, D. J. (ed.) *Handbook on Firesetting in Children and Youth*, Amsterdam: Academic Press.
- Putnam, Charles T. & Kirkpatrick, John T. (2005) *Juvenile Firesetting: A Research Overview*, U.S. Department of Justice (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention).
- Pyne, Stephen J. (1995) *World Fire. The Culture of Fire on Earth*, Seattle: The University of Washington Press.
- Roe-Sepowitz, Dominique & Hickie, Kristine (2010) "Female Juvenile Arsonists: An Exploratory Look at Characteristics of Solo and Group Arson Offences", *Legal and Criminological Psychology*, 15: 385-399.
- Rutter, Michael, Giller, Henri & Hagell, Ann (1998) *Antisocial Behavior by Young People*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Santtila, Pekka et al. (2003) "Juvenile firesetters: Crime scene actions and offender characteristics", *Legal and Criminological Psychology*, 8: 1-20.
- Sherman, Lawrence et al. (1998) *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising*, National Institute of Justice, U.S. Dept. of Justice.

- Skolverket (2011) *Utvärdering av metoder mot mobbning*, Stockholm: Skolverket, rapport 353.
- Slavkin, Michael L. (2000) *Juvenile Firesetting: An Exploratory Analysis*, Dissertation.com (akad. avh.).
- Slavkin, Michael L. & Fineman, Kenneth (2000) "What Every Professional Who Works With Adolescents Needs To Know About Firesetters", *Adolescence*, 35/140: 759-773.
- Socialstyrelsen (2009) *Barn och unga som begår brott. Handbok för socialtjänsten*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1969:1, *Faktisk brottslighet bland skolbarn. Enkätundersökning av Kerstin Elmhorn. 1956 års klientelundersökning rörande ungdomsbrottslingar*, Stockholm.
- Terjestam, Yvonne & Rydén, Olof (1999) *Att leka med elden. En bok om barn, eld och brand*, Karlstad: Räddningsverket.
- Terjestam, Yvonne (2002) *En utvecklingspsykologisk studie av barn, eld och brand. Intervjuer och berättelser av grundskolelever och deras mödrar*, Karlstad: Räddningsverket.
- Uhnöo, Sara (2012) "Tillsammans och i samförstånd – ungas gemensamma brandanläggelser", *Konferensrapport från NSfKs forskarseminar i Selfors, Island, 2012, Nordiska Samarbejdsråd för Kriminologi 2012* (www.nsfk.org).
- Uhnöo, Sara (under utgivning) "Rättsliga konstruktioner av kvinnors och mäns gemensamma mordbränder" (kapitel i antologi redigerad av Finstad, Liv & Mork Lomell, Heidi, Oslo universitet).
- Willis, Matthew (2004) *Bushfire Arson: A Review of the Literature*, Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Wiklund, Nils (1983) *Motiven för anlagda bränder. Vinningsorienterad och reaktiv brandanläggelse*, Stockholm: Svenska Brandskyddsföreningen, 1/83.
- Zipper, Paul (2002) "Talking the Talk: Tips and Techniques for Interviewing Juveniles", i Kolko, D. J. (ed.) *Handbook on Firesetting in Children and Youth*, Amsterdam: Academic Press.